

De raad van de gemeente Slochteren;

gelet op de Wet op de archeologische monumentenzorg;

B E S L U I T :

vast te stellen de **Nota Archeologiebeleid**.

1.	Samenvatting van de achtergronden en de uitgangspunten van het gemeentelijk archeologiebeleid	3
2.	Inleiding	7
3.	Landschaps- en bewoningsgeschiedenis van de gemeente Slochteren	9
4.	Wettelijk en beleidsmatig kader	25
5.	Archeologie en ruimtelijke ordening	29
6.	Bevoegdheden, uitvoeringseisen en vergunninghandhaving	31
7.	Het gemeentelijk archeologiebeleid	35
8.	De Beleidskaart Archeologie: archeologische, cultuurhistorische en cultuurlandschappelijke waarden	39
9.	De Beleidskaart Archeologie: doorvertaling naar bestemmingsplannen	57
10.	Literatuurlijst en lijst geraadpleegde kaarten/bronnen	61
Bijlage I	Beleidskaart archeologie gemeente Slochteren	65
Bijlage II	Stappenplan archeologie	67
Bijlage III	Format PvA/PvE Libau	69
Bijlage IV	Archeologische periodes	77
Bijlage V	Geologische en archeologische tijdschaal	79
Bijlage VI	Kaart archeologische waarnemingen	81
Bijlage VI	Uitgebreide rapportage archeologische terreinen	83

I. Samenvatting van de achtergronden en de uitgangspunten van het gemeentelijk archeologiebeleid

In opdracht van de gemeente Slochteren heeft Libau Steunpunt in 2009 een Nota Archeologiebeleid en een Beleidskaart Archeologie vervaardigd. In 2012/2013 heeft de gemeente Slochteren een update van Nota en Beleidskaart laten uitvoeren.

Wetswijziging op het gebied van de archeologische monumentenzorg in 2007 verplicht de Nederlandse gemeenten om archeologische waarden in de ruimtelijke planprocedures te betrekken en waardevolle resten te beschermen. De nieuwe archeologiewetgeving legt de verantwoordelijkheid voor het archeologisch erfgoed grotendeels bij de gemeenten neer. Om deze wettelijke taak naar behoren te kunnen uitvoeren en direct mee te kunnen nemen in de actualisering van alle bestemmingsplannen, heeft de gemeente Slochteren besloten tot het laten opstellen van gemeentelijk archeologiebeleid en een bijbehorende Beleidskaart Archeologie.

Nota Archeologiebeleid

In de Nota Archeologiebeleid is verwoord hoe de gemeente Slochteren omgaat met archeologische en cultuurhistorische waarden binnen haar grondgebied. In de beleidsnota komen de volgende zaken aan de orde: wettelijke en beleidsmatige kaders, landschaps- en bewoningsgeschiedenis, archeologische waarden en verwachtingen, archeologie in de ruimtelijke ordening, het archeologiebeleid van de gemeente Slochteren en de bevoegdheden van de verschillende overheden. De beleidsnota maakt de wetenschappelijke onderbouwing van de Beleidskaart Archeologie inzichtelijk.

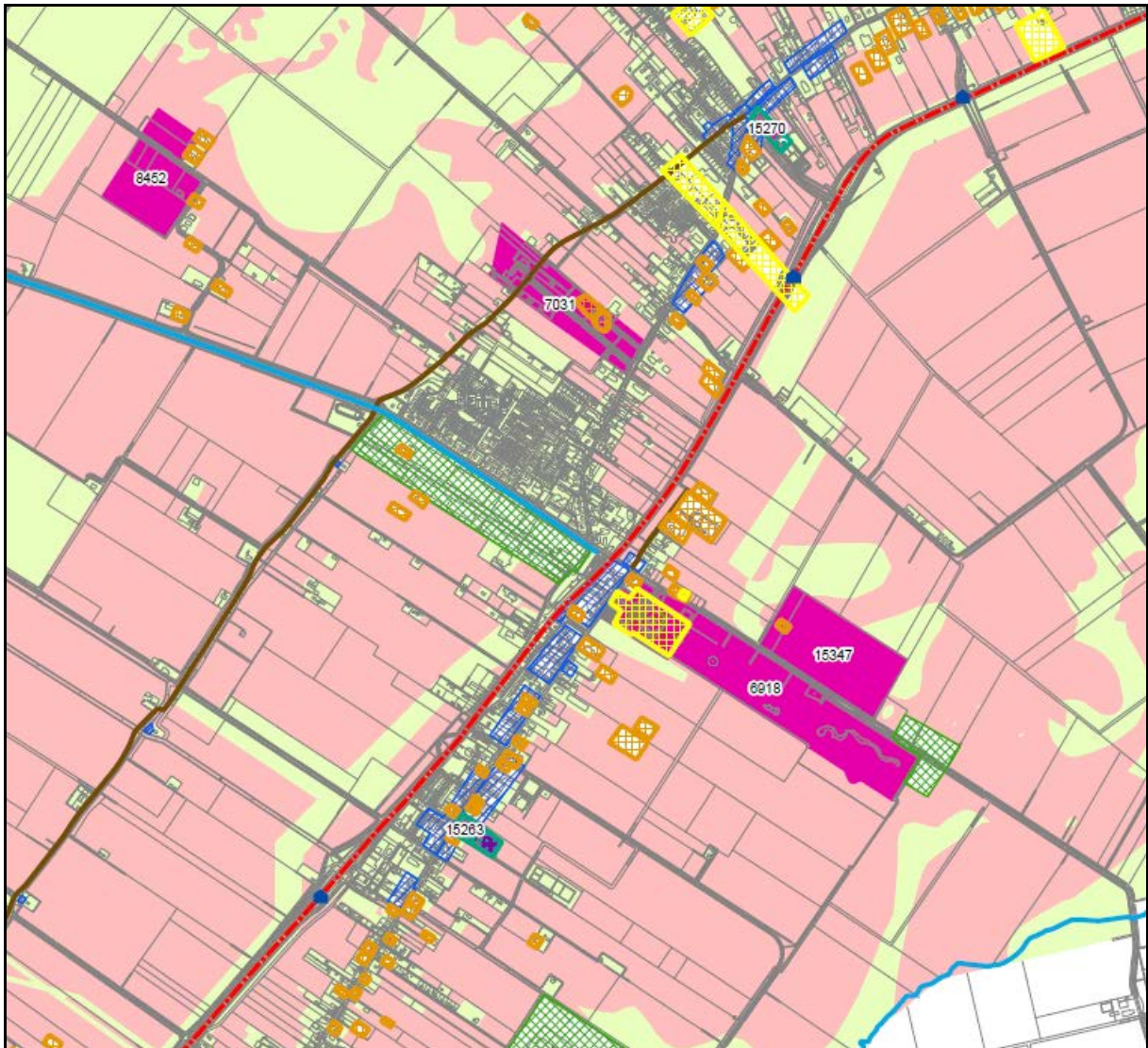
Beleidskaart Archeologie

De Beleidskaart Archeologie geeft een vlakdekkend overzicht van bekende en te verwachten archeologische waarden. De Beleidskaart Archeologie kent ook 'witte' gebieden: gebieden met een dermate geringe kans op (gave) archeologische resten dat ruimtelijke ingrepen in deze gebieden zonder archeologisch voorbehoud kunnen worden uitgevoerd.

Voor het opstellen van de Beleidskaart Archeologie heeft een inventarisatie plaatsgevonden van bekende archeologische terreinen zoals deze staan aangegeven op de Archeologische Monumentenkaart (AMK) van de provincie Groningen, en 'losse' vindplaatsen (waarnemingen en vondstmeldingen) zoals deze in de archeologische database ARCHIS van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (voorheen RACM) staan vermeld.

Het archeologisch verwachtingsmodel dat is vertaald in de beleidskaart, is gebaseerd op de ruimtelijke verspreiding van de vindplaatsen en de kennis over de landschapsgeschiedenis van de gemeente Slochteren. Het verwachtingsmodel kent een tweedeling: gebieden met een grote kans op archeologische resten en gebieden met een geringe kans op archeologische resten.

De Nota Archeologiebeleid en de Beleidskaart Archeologie zijn bepalend voor de archeologische monumentenzorg binnen de gemeente Slochteren. Derhalve is het vereist dat nieuwe archeologische informatie direct aan de gemeente ter hand wordt gesteld. Eens per twee jaar zal deze informatie in de beleidskaart en zo nodig de beleidsnota, worden verwerkt.

Afbeelding 1: Uitsnede uit de Beleidskaart Archeologie (2012–2013) van de gemeente Slochteren.

Beleidsuitgangspunten (samengevat)

De gemeente Slochteren zet in op het behoud van waardevolle archeologische, cultuurhistorische en cultuurlandschappelijke relictten.

De op de Beleidskaart Archeologie aangegeven archeologische, cultuurhistorische en cultuurlandschappelijke (verwachtings)waarden krijgen een planologische bescherming in ruimtelijke plannen. In bestemmingsplannen worden deze waarden en verwachtingen gekoppeld aan de volgende dubbelbestemmingen:

- Waarde – archeologie 1 (WR-a 1): *gebieden van archeologische en cultuurhistorische waarde (AMK-terreinen; uitbreiding AMK-terreinen; wierden; steenhuizen, borgterreinen en buitenplaatsen; oude kerken, pastorieën en begraafplaatsen);*

- Waarde – archeologie 2 (WR–a 2): *gebieden van archeologisch belang (historische kernen en bebouwing, molens en oude spoorwegemplacements; boerderijplaatsen; cultuurhistorisch en landschappelijk waardevolle lijnelementen en waterlopen; cultuurlandschappelijk waardevolle gebieden);*
- Waarde – archeologie 3 (WR–a 3): *archeologische onderzoeksgebieden (hoge archeologische verwachting).*

Indien archeologisch veldonderzoek aan de orde is, zal de gemeente Slochteren de inhoudelijke en procedurele eisen ten aanzien van dit onderzoek middels een Programma van Eisen aan initiatiefnemers opleggen. Initiatiefnemers zijn wettelijk verplicht de kosten voortvloeiende uit onderzoek voor hun rekening te nemen.

Grote delen van de bebouwde kernen binnen de gemeente worden vrijgesteld van onderzoeksverplichtingen: moderne verstoringen van de bodem hebben hier doorgaans geleid tot vernietiging van archeologische waarden.

In gebieden die nu niet bebouwd zijn, maar waar in het verleden bebouwing aanwezig was (historische bebouwing van de oude kernen), kan behoud van mogelijk aanwezige archeologische resten aan de orde zijn. Bij een planvoornemen (met bodemingrepen) in dergelijke gebieden zal de aanwezigheid van waardevolle resten moeten worden vastgesteld. Indien deze aanwezig zijn, zal worden bepaald of behoud in situ wenselijk is, afgemeten tegen andere belangen in het planvoornemen. Waar mogelijk zal gezocht worden naar mogelijkheden het gewenste behoud te combineren met het planvoornemen. Daar waar behoud in situ niet mogelijk is (selectiebesluit), zal moeten worden overgegaan tot onderzoek.

Ten aanzien van archeologische vindplaatsen en cultuurhistorische waardevolle terreinen in het buitengebied wordt behoud beoogd. Het behoudstreven betekent dat wijzigingen aan het maaiveld, anders dan het regulier gebruik, niet zullen worden toegestaan, tenzij de beoogde ingrepen liggen in gebieden die zijn vrijgesteld van onderzoeksplicht (zie de Beleidskaart Archeologie) of indien een omgevingsvergunning voor het uitvoeren van werken, geen bouwwerk zijnde, of werkzaamheden wordt verleend.

De gemeente Slochteren laat haar taken op het gebied van archeologie uitvoeren door Libau Steunpunt Monumentenzorg.

Binnen het huidige archeologiebestel mogen vrijwilligers (amateurarcheologen en –historici) zelfstandig geen onderzoek uitvoeren. Vrijwilligers mogen wel participeren in onderzoek door instanties en bedrijven met een opgravingsvergunning. Van de kennis die vrijwilligers vaak van hun eigen regio hebben, wil de gemeente Slochteren gebruik maken door hen zo veel mogelijk bij onderzoek (opgravingen) te betrekken.

De gemeente Slochteren maakt ten behoeve van het deponeren van archeologische resten gebruik van het Noordelijk Archeologisch Depot (NAD) te Nuis.

2. Inleiding

Achtergrond

Als uitvloeisel van de ondertekening van het Verdrag van Malta (1992) is op 1 september 2007 de Wet op de Archeologische Monumentenzorg (Wamz) in werking getreden. Met de daaruit voortvloeiende herziening van de Monumentenwet 1988 (en een drietal andere wetten) zijn de uitgangspunten van het Verdrag van Malta binnen de Nederlandse wetgeving geïmplementeerd. De Monumentenwet (1988) regelt de bescherming van archeologisch erfgoed en de inpassing van archeologische waarden in de ruimtelijke ordening. Daarnaast stelt de wet dat de financiering van onderzoek dat voortvloeit uit een onontkoombare verstoring van archeologische waarden ten laste van de initiatiefnemer komt. Het genoemde onderzoek omvat het volledig archeologisch proces zoals beschreven in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), dan wel een daarop gebaseerd Programma van Eisen (PvE).

De nieuwe wetgeving heeft voor de Nederlandse gemeenten vergaande consequenties, met name ten aanzien van de zorg voor het archeologisch erfgoed. Vanaf het moment van ondertekening van het Verdrag van Malta in 1992 is door de rijksoverheid beleid ontwikkeld om tot een zorgvuldige omgang met dit archeologisch erfgoed te komen, met als uitgangspunt het behoud van archeologische waarden “in situ” (ter plekke; in de bodem). Met de inwerkingtreding van de Wamz (2007) en de herziening van de Monumentenwet (1988) zijn overheden wettelijk verplicht om archeologische waarden mee te laten wegen in ruimtelijke planprocedures. Omdat de invulling van ruimtelijke plannen vooral een gemeentelijke taak is, zijn gemeenten, zoals de wetgever het heeft beoogd, de belangrijkste speler in het ‘archeologische’ veld geworden. De gemeenten zijn verplicht om het archeologisch bodemarchief te beschermen en daarvoor passend archeologiebeleid te formuleren.

Doel van de Nota Archeologiebeleid en de Beleidskaart Archeologie

Met de Nota Archeologiebeleid en de Beleidskaart Archeologie heeft de gemeente Slochteren een beleidskader gecreëerd ten behoeve van de omgang met bekende en te verwachten archeologische waarden binnen haar grondgebied. De Nota Archeologiebeleid geeft inzicht in de gemeentelijke verantwoordelijkheden en bevoegdheden ten aanzien van het archeologisch erfgoed en formuleert op hoofdlijnen de beleidsuitgangspunten ten aanzien van behoud en beheer van dit erfgoed. De Beleidskaart Archeologie dient als beleidsinstrument om tot op perceelsniveau beslissingen te kunnen nemen ten

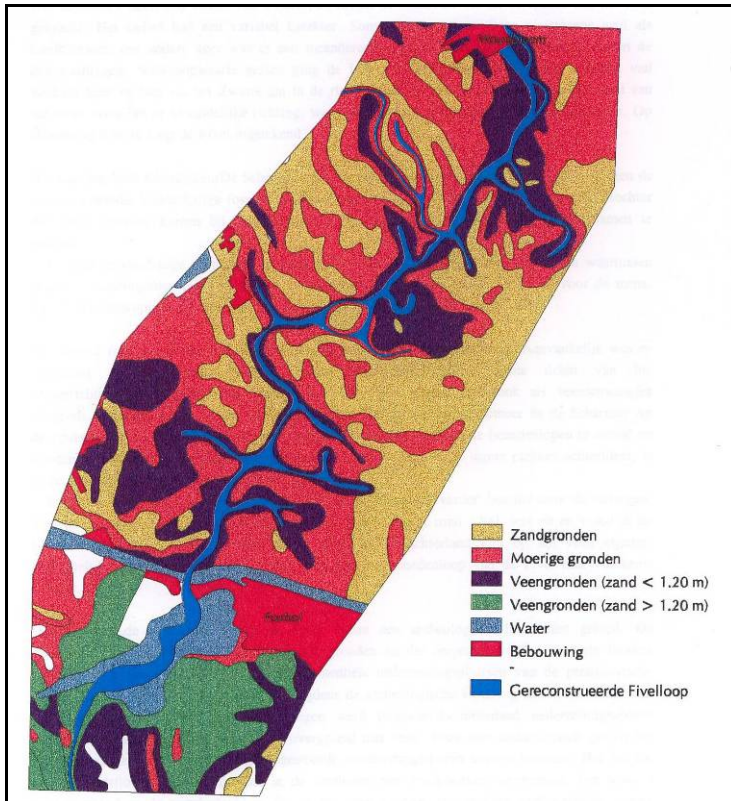
aanzien van de bekende en te verwachten archeologische waarden. De Beleidskaart Archeologie is daarmee de onderlegger voor het in de Nota Archeologie geformuleerde beleid.

3. Landschaps- en bewoningsgeschiedenis van de gemeente Slochteren

In dit hoofdstuk komt de bewoningsgeschiedenis van de gemeente Slochteren aan de orde. Om de bewoningsgeschiedenis te kunnen begrijpen is kennis van de ontstaansgeschiedenis van het landschap essentieel.

Ontstaansgeschiedenis van het landschap

Het landschap in Noord-Nederland is gevormd in de voorlaatste ijstijd, het saalien (200.000–130.000 jaar geleden). In die tijd was de noordelijke helft van Nederland bedekt met een ijskap. Ten westen van de gemeente Slochteren ontstond tijdens het saalien een lobvormige ijstong die een doorsnede had van enkele tientallen kilometers. Hier ontstond het Hunzedal, vermoedelijk ten gevolge van uitschuring door een dergelijke landijstong. Dit pleistocene Hunzedal waarvan de westelijke dalrand door het keileemplateau van de Hondsrug wordt gevormd, moet ongeveer 20 km breed zijn geweest. De oostelijke dalrand is echter niet aan het oppervlak waarneembaar vanwege het geleidelijke verloop. Het gebied ten oosten van de huidige Hunze wordt aangeduid als Hunzevlakte. Tijdens het saalien persten gletsjertongen die voor het landijs lagen, ook de ondergrond omhoog. Zo ontstond onder meer de pleistocene rug van Schildwolde en Siddeburen. Door het landijs werd een dik pakket keileem afgezet dat in latere perioden erodeerde en verspoelde. Na het saalien brak er een warmere periode (het eemien) aan, waarin de ijskappen smolten en de zeespiegel rees. De zogenaamde Eemzee bedekte toen een deel van Nederland en drong in het Hunzedal door tot aan Gasselternijveen. In dit Hunzedal liet de binnendringende zee een pakket mariene kleien en zand achter. Ook vond er meer landinwaarts veengroei plaats in dit brede dal. Toen na deze warmere periode de laatste ijstijd, het weichselien (100.000–10.000 jaar geleden), aanbrak, kwam Nederland niet opnieuw onder een ijskap te liggen. Wel was de invloed van het koude klimaat goed merkbaar.

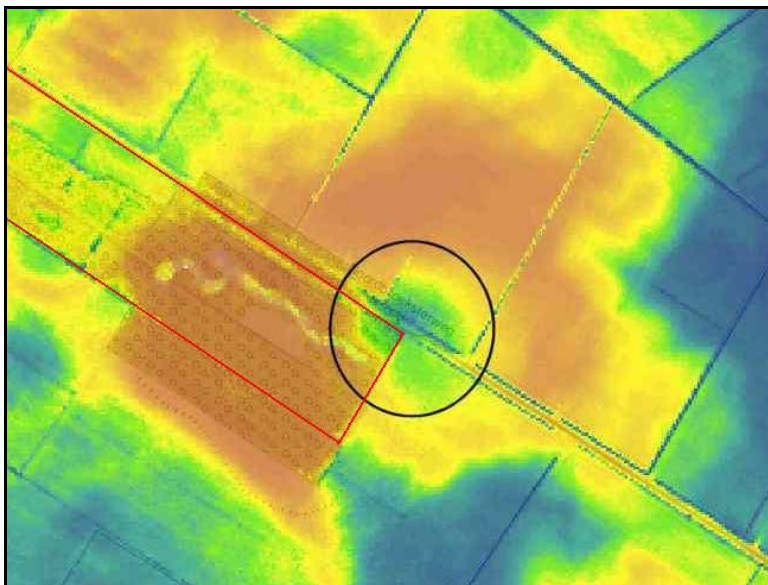

Afbeelding 2: Reconstructie van de bodemopbouw langs de Fiveloo tussen het Foxholstermeer en Woudbloem (bron: Molema 1996; reconstructie A. Clingeborg).

De bodem was permanent bevroren (permafrost). Door de afwisseling van bevrozing, opdooi en smeltwater werden oudere afzettingen van klei en zand opgeruimd. Smeltwater van de nabijgelegen ijskap in Noord-Duitsland erodeerde delen van eerdere afzettingen. Het water sneed door de keileem en er ontstonden beek- en rivierdalen. Deze waren echter niet zo breed als het Hunzedal. Het rivierdal van de Fivel is een dergelijk dal en was ooit een zijtak van de Hunze. De Slochter Ae en de Scharmer Ae zijn resten van deze rivier. Gedetailleerd bodemkundig onderzoek heeft een stelsel van fossiele stroomdraden aan het licht gebracht tussen de Scharmer Ae en de Hunze (zie afbeelding 2). Ondiepe pleistocene geulen en meanderende systemen met vele vertakkingen tussen de dekzandruggen wisselden elkaar af.

In de laatste fase van het weichselien werden er dekzanden afgezet. Vanwege de spaarzame vegetatie in een dergelijk droog en koud klimaat kon de wind makkelijk grip krijgen op het fijne zand dat aan de oppervlakte lag. Het zand werd meegevoerd met de wind waarbij de afstand afhankelijk was van de korrelgrootte. De afzetting van dit dekzand had tot gevolg dat het bestaande reliëf in het landschap vervalste. Het landschap kreeg een geringer reliëf dan daarvoor het geval moet zijn geweest. Hier en daar werden in het landschap lage, glooiende ruggen gevormd die als waterscheidingen gingen fungeren. In

het weichselien zijn pingo's of vorstheuvelds ontstaan doordat grote concentraties water in de ondergrond bevroren (permafrost). Water zette door bevriezing uit als een grote ijslens en de bovenliggende grond werd opgetild tot een heuveltje. Toen het klimaat weer warmer werd, smolt de ijslens en gleeed de bovengrond van de ijsmassa af naar de buitenkant en vormde een wal rond het nu ontstane meer. Aan de zuidoostkant van het Slochterbos (Fraeylemaborg) zijn de resten van een pingoruïne in het landschap herkenbaar (zie afbeelding 3). De pingo heeft een omvang van circa 170 bij 130 m. Het gaat hier om een zeer diepe depressie met daarin lagen gyttja (organisch sediment) en een dik pakket veenmosveen. Om de pingo ligt een brede rand van zanden.

Afbeelding 3: Uitsnede uit Actueel Hoogtebestand (AHN) van de pingoruïne (zwart omcirkeld) bij het Slochterbos (bron: www.AHN.nl).

Vanaf circa 6000–5000 v. Chr. ontstond in grote delen van Groningen veengroei door het stijgen van de zeespiegel en een daarmee samenhangende verslechterde afwatering van rivieren en een stijging van het grondwaterpeil. Het veen begon aanvankelijk lokaal te groeien in dalen en depressies, zoals in het gebied van het Fivelsysteem. De Slochter Ae en de Scharmer Ae gingen vanaf die tijd als veenstroompjes fungeren. Vanuit de dalen en depressies kroop het veen langzamerhand over het dekzandlandschap en bedekte zelfs de dekzandkoppen en -ruggen. Het gehele gebied raakte overveend met in de dalen veenpakketten tot wel vijf meter dik en op de dekzandvlaktes pakketten van circa twee meter dik.

In het noordelijke deel van de gemeente Slochteren is de zee tussen 4000 – 3000 v. Chr. binnengedrongen als gevolg van de al eerder genoemde zeespiegelstijging. De maritieme bekkens (voornamelijk kwelder gebied) van de

Hunze en de Fivel bereikten in die periode hun uiterste grenzen. Na afname van de zeespiegelstijging rond 3000 v. Chr. begonnen de randzones van deze getijdebekkens te verlanden. In de loop van de tijd slibden de afwateringskreken in het kweldergebied dicht, wat leidde tot vernatting en vervolgens opnieuw veengroei. Het nieuwe veen groeide over de klei-afzettingen heen en sloot aan bij de bestaande venen die iets meer zuidelijk aan het oppervlak lagen.

Bewoningsgeschiedenis in de prehistorie

Laat-paleolithicum (oude steentijd: hier vanaf circa 12.000 – 8800 v. Chr.)

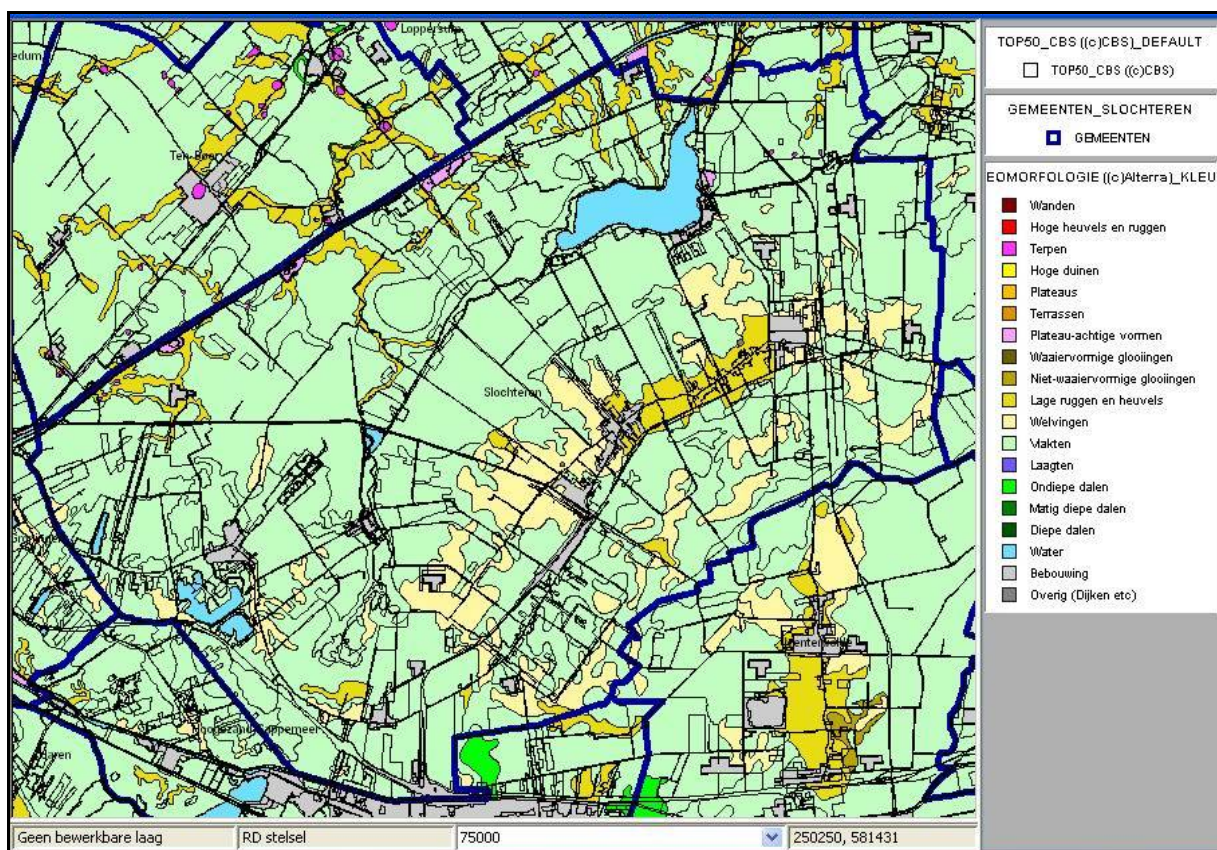
In deze laatste periode van het weichselien, zo rond 12.000 v. Chr., was er sprake van lichte klimaatverbetering. Ook het gebied van de gemeente Slochteren veranderde in een toendra met daarin wat boomgroei. De hogere delen van de dekzandgebieden (de ruggen en koppen) werden door de mens bewoond. Dit was in Noord-Nederland het geval in de laatste fase van het paleolithicum ofwel oude steentijd. De oudste bewoningssporen die op het grondgebied van de gemeente Slochteren zijn aangetroffen stammen uit de periode van 12.000–10.000 jaar geleden. Er zijn bij het Slochterbos vuurstenen gebruiksvoorwerpen teruggevonden van de Hamburg-cultuur die wijzen op de aanwezigheid van een jachtkampje. De jagers-verzamelaars van de Hamburg-cultuur leefden onder andere van de jacht op rendieren. Het gebied bestond toen uit een toendra met dwergberken en dwergwilgen. Er zijn op het grondgebied van Slochteren ook laat-paleolithische artefacten aangetroffen bij Denemarken, Slochteren en in de Hooilandspolder. Of het hier gaat om artefacten van de Hamburg-cultuur of iets jongere culturen, zoals de Federmesser-cultuur of de Ahrensburg-cultuur, is niet duidelijk.

Mesolithicum (midden-steentijd: 8800 – 4900 v. Chr.)

Met de verdere opwarming en het vochtiger worden van het klimaat veranderden ook de flora en de fauna. De toendra van het late pleistoceen veranderde nu definitief in een meer gevarieerd landschap met daarin berken en dennen. Met de opwarming werd het klimaat ook vochtiger en de loofbomen deden hun intrede in het landschap. Deze periode wordt het holoceen genoemd. We zijn dan beland in de midden-steentijd. Het parklandschap van dennen en berken transformeerde in de loop van de tijd in dichte loofbossen, het zogenaamde Atlantische climaxbos. De dichtheid van deze bossen en het ontbreken van open plekken was van invloed op het wild. Het bos werd onaantrekkelijk voor groot wild zoals grazers. Met het vertrek van het grote wild was het daar ook voor de mens minder aantrekkelijk. De

mens heeft zich vanaf die tijd gevestigd in de omgeving van rivieren en beken, zoals de Scharmer Ae en Slochter Ae. Ook de oevers van vennen en meren waren in trek. Het dichte climaxbos werd waarschijnlijk nog wel bezocht voor de jacht op kleiner wild en het verzamelen van vruchten en noten.

In de midden–steentijd werd het gebied van de gemeente Slochteren intensief bewoond, zoals blijkt uit de vele vindplaatsen die op dit moment bekend zijn. Mesolithische kampementen zijn aangetroffen op dekzandkoppen en –ruggen en op de overgangen van hogere, droge gronden naar lagere, natte gronden (zie afbeelding 4). De vindplaatsen die zijn teruggevonden, bestaan veelal uit vuursteenmateriaal en soms hardkuilen. Men vestigde zich, zoals hier boven al is aangegeven, vooral op zandkoppen in de directe omgeving van beken zoals de Scharmer Ae en Slochter Ae. Ook in de Hooilandspolder zijn veel mesolithische vindplaatsen aangetroffen op dekzandkoppen langs de loop van de oer–Fivel. Tijdens archeologische inventarisaties in het kader van natuurontwikkeling en de aanleg van Meerstad zijn vele nederzettingsterreinen aan het licht gebracht.

Afbeelding 4: Geomorfologische kaart van de gemeente Slochteren. Op de dekzandruggen en dekzandwelingen (gele kleuren) lagen in de steentijd nederzettingen.

In de loop van de midden–steentijd vond door vernatting van het milieu grootschalige veengroei plaats in het overgrote deel van de gemeente Slochteren. De veengroei werd veroorzaakt door het stijgen van de zeespiegel en een daarmee samenhangende verslechterde afwatering van rivieren, en een stijging van het grondwaterpeil. Het veenpakket begon aanvankelijk te groeien in rivierdalen en depressies, maar kroop langzamerhand over het dekzandlandschap en bedekte zelfs de dekzandkoppen en –ruggen. Dit nieuwe milieu zorgde voor het verdwijnen van het dichte climaxbos. Tijdens de ontwikkeling van het veenpakket was er nog bewoning mogelijk op droge zandkoppen, terwijl de locaties waar het veen zich ontwikkelde niet echt in trek waren voor bewoning door de jagers–verzamelaars.

Neolithicum (nieuwe steentijd: 4900 – 2000 v. Chr.)

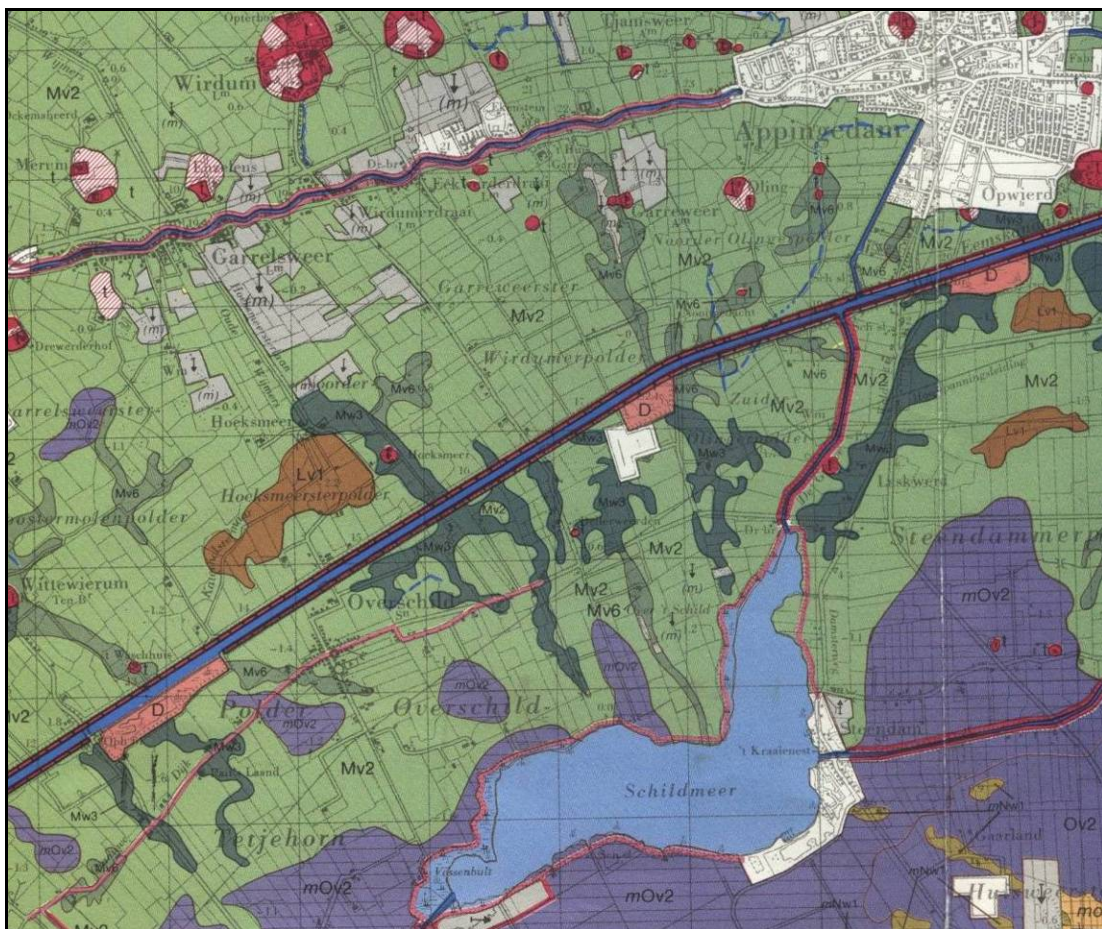
Ook in de nieuwe steentijd waren voornamelijk de hogere delen in het landschap nog bij de mens in trek om zich er te vestigen. Met de introductie van landbouw en veeteelt als middelen van bestaan deed ook de permanent bewoonde nederzetting haar intrede. Dit in tegenstelling tot de voorgaande perioden waar sprake was van tijdelijke kampementen voor onder andere de jacht of visvangst. Bij Siddeburen en Hellum zijn resten van de Trechterbekercultuur (3350–3050 v. Chr.) aangetroffen. De dekzandrug, waarop deze vondsten uit de Trechterbekercultuur zijn aangetroffen, loopt in de ondergrond (onder een pakket veen en/of klei) door naar Heveskesklooster en duikt daar weer op. Te Heveskesklooster zijn bij een opgraving twee steenkisten (hunebedden) van de Trechterbekercultuur aangetroffen.

Late prehistorie (bronsijd, ijzertijd en Romeinse tijd: 2000 v. Chr. – 450 na Chr.)

In het met veen bedekte gebied was bewoning gedurende vele eeuwen onmogelijk. Alleen op de grote, hoge opduikingen kon men gezien de daar aangetroffen bewonings– en begravingssporen nog tot in de midden–ijzertijd wonen, maar daarna werd ook daar de bewoning afgebroken. Dat er in de periode van veengroei nog wel mensen door het gebied trokken, blijkt bijvoorbeeld uit offervondsten en houten constructies (veenwegen) zoals deze elders in het veen zijn aangetroffen.

Het gebied ten noorden van het Schildmeer kent een andere bewoningsgeschiedenis dan de rest van de gemeente Slochteren, want dit gebied maakte deel uit van de meest zuidelijke zone van wierdenbewoning. In dit gebied liggen verschillende inversieruggen (met klei opgevulde restanten van voormalige rivierbeddingen of kreken) en oeverwallen waarop in de Romeinse tijd bewoning mogelijk werd (zie afbeelding 5). De invloed van het zeewater was in de eerste eeuwen na de jaartelling teruggelopen en in die tijd

heeft men huiswierden op de verhogingen in het landschap aangelegd. In de loop van de Romeinse tijd, zo rond 250 na Chr., drong de zee weer op en hebben de bewoners de huiswierden moeten verlaten wegens wateroverlast. In het geval deze locaties vervolgens weer zijn afgedekt door veen- en kleipakketten, wordt gesproken van overslibde nederzettingen. In de middeleeuwen werd het gebied vanuit de meest zuidelijke wierdenreeks ten noorden van het hoogveengebied – onder andere vanuit Merum, Enzelens en Wirdum – in ontginning genomen. De van oorsprong Romeinse wierden, die rond 250 na Chr. vanwege de toenemende wateroverlast waren verlaten, werden deels weer in gebruik genomen.

Afbeelding 5: Fysisch geografische kaart van het gebied ten noorden van het Schildmeer, waar oeverwallen en inversieruggen liggen. Ook aangegeven de wierden van waaruit het gebied in ontginning is genomen.

Bewoningsgeschiedenis in de middeleeuwen en nieuwe tijd

Middeleeuwen – nieuwe tijd (vanaf circa 900 na Chr.)

Pas in de middeleeuwen werd het veengebied van Midden-Groningen weer in gebruik genomen. De ontginning van dit veengebied is in het midden van de 10de eeuw van start gegaan vanuit de boogvormige bewoningsas Harkstede – Slochteren – Siddeburen en vanuit de wierden ten noorden van het Schildmeer.

Bevolkingsdruk in de oude woongebieden (o.a. het wierdengebied) was waarschijnlijk de reden dat men het veengebied introk. Mogelijk brak er in de 10de eeuw een lange periode van droogte aan, waardoor ontginning van het veengebied gemakkelijk kon worden uitgevoerd. Dat er in de 10de eeuw sprake was van nederzettingen op de boogvormige dekzandrug blijkt uit de goederenlijsten uit de 10de en 11de eeuw van de abdijen Fulda en Werden. Hierin wordt melding gemaakt van Schildwolde (Sceldualda, eind 10de eeuw), Slochteren (Slohtoron, 11de eeuw) en Overschild (Extra Scaldmeda, 11de eeuw). Het in cultuur brengen van het veengebied was afhankelijk van goede ontwateringsmogelijkheden. Het verkavelingspatroon bestond uit langgerekte, smalle akkers. Over de breedte van de woning werden de kavels in het veen uitgelegd. De lange greppels moesten het water afvoeren. Na verloop van tijd daalde de akker door de ontwatering via de greppels en was het perceel alleen nog bruikbaar als hooi- of weiland. Om aan nieuw akkerland te komen moest de boer de greppels verder uitbreiden in het veen. Hierdoor ontstond de typische strokenverkaveling (zie afbeelding 6).

Afbeelding 6: Bonnekaart uit circa 1900. Opstreckende verkeveling bij Slochteren.

Vanaf de 10de eeuw werd er vanuit de nederzettingen op zandruggen/koppen aan de rand van het veen geakkerd op het veen. De eerste boeren waren vooral akkerbouwers die zich bezig hielden met de verbouw van rogge, gerst, boekweit en haver. Boekweitmeel was een belangrijk onderdeel van het dagelijkse voedselpakket. Daarnaast hield men zich bezig met veeteelt en turfgraverij. Er was genoeg woeste grond aanwezig om daar de kuddes te laten lopen. De mest werd gebruikt om de akkers vruchtbaar te maken. Door het graven van sloten en het branden van het veen als bemesting daalde het maaiveld zo snel dat het gebied in de loop van de middeleeuwen alleen nog maar geschikt was als weide en hooiland. In de 16de eeuw was akkerbouw alleen nog mogelijk op de dekzandrug waarop ook de dorpen lagen.

Vanaf het midden van de 18de eeuw werden de laagveengebieden in de gemeente Slochteren grootschalig verveend. Vanaf de middeleeuwen was het hoogveen in ontginning genomen en was het veen vergraven ten behoeve van de landbouw en kleinschalige turfgraverij voor eigen gebruik. In sommige delen van de gemeente was echter nog laagveen aanwezig, ontstaan door inklinking en oxidatie van het oorspronkelijke hoogveen. In de loop van de 18de eeuw trok de economie aan en werd de vraag naar brandstof en landbouwproducten vanuit de stad Groningen steeds groter. Moerassige gebieden, zoals de streek boven Harkstede en Scharmer, werden nu verveend. De natte kavels werden leeg gebaggerd en de turfbagger werd op de kant te drogen gelegd. Zo ontstonden gebieden met afwisselend baggerputten en legakkers (zie afbeelding 7).

Afbeelding 7: Petgaten en legakkers bij Harkstede, uitsnede uit de Hottinger-atlas (1773-1794).

Kloosters en kloostergoederen

Ook religieuze orden en/of kloosters hielden zich bezig met de ontginning van de veengebieden. De premonstratenzer proosdij Gratiae Sanctae Mariae te Schildwolde zal hier zeker een rol in gespeeld hebben. Dit klooster werd in 1204 gesticht als dubbel- en dochterklooster van het klooster Mariëngaarde te Hallum (Fr.) (later alleen vrouwenklooster). De proosdij van Schildwolde bezat een kloostervoorwerk aan de Graauwedijk te Overschild (1470-1600 Witte Munchuijs, nu Klein-Transvaal). De priorij van de Kruisheren te Scharmer werd pas aan het eind van de middeleeuwen gesticht (1489). De priorij, gewijd aan Sint Helena, was dus niet bij de eerste ontginningen betrokken en verkreeg zijn goederen deels uit het bezit van de familie Rengers van Ten Post. Ook de kloosters van onder andere Ter Apel, Yesse of Essen (bij Haren), Thesinge, Wittewierum en Oosterwierum (Heveskesklooster) speelden een rol in de agrarische geschiedenis van Slochteren. De religieuze orde "Broeders des

Gemeenen Levens”, die in een Fraterhuis in de stad Groningen woonden, had hier eveneens bezittingen, namelijk bij Blokum en Roeksweer. De kloosters en bovengenoemde broederschap bezaten voorwerken met bijbehorende landerijen in het gebied en uit de opbrengsten en de huurpacht haalden ze hun inkomsten.

In 1595 werden alle kloostergoederen in de provincie Groningen gesecculariseerd en kwamen in handen van de Provincie. In het begin van de 17de eeuw zijn de bezittingen verdeeld over de Stad, de Provincie en de Ommelanden.

Godshuizen

In de grotere dorpen van de gemeente Slochteren (Hellum, Scharmer, Kolham, Harkstede, Schildwolde, Siddeburen en Slochteren) waren in de late middeleeuwen reeds kerken aanwezig. In een aantal buurtschappen hebben in het verleden ook kerken of kapellen gestaan. Het betreft de buurtschappen Heidenschap, Oostwold en Gaarveen.

De oudste kerk binnen de gemeente Slochteren stond in Hellum. In de eerste helft van de 13de eeuw werd de tufstenen kerk uit circa 1100 vervangen door een opvolger uit baksteen. In 1295 werd een koor aan het schip toegevoegd. Ook de toren dateert uit de middeleeuwen, terwijl de huidige spits pas in 1872 is toegevoegd.

De kerk van Scharmer wordt voor het eerst genoemd in 1231. Het patronaatsrecht van de kerk berustte bij het klooster van Wittewierum. In 1296 is een nieuwe kerk gesticht, die in 1824 is afgebroken. Het bijbehorende kerkhof is na de sloop blijven bestaan. De buitenplaats Werk en Rust werd in 1828 pastorie. De oudste kerk zou op het veen zijn gebouwd, terwijl de tweede kerk op de dekzandrug werd neergezet.

De kerk van Kolham wordt voor het eerst in 1291 genoemd. De provincie bezat het collatierecht van de kerk in Kolham en liet in 1641 een nieuwe kerk bouwen.

In de 13de eeuw is een kerk gebouwd in Harkstede. Henric Piccardt, bewoner van de borg Klein Martijn, liet in 1691 de middeleeuwse kerk slopen en liet tussen 1691 en 1700 een nieuwe kerk tegen de gehandhaafde 13de eeuwse toren aanbouwen.

In de 13de eeuw werd de kerk van Schildwolde gebouwd. Op de funderingen van de middeleeuwse kerk kwam in 1686 een nieuwe kerk te staan. De losstaande toren, één van de drie zogenaamde ‘Juffertorens’ (de andere staan in Holwierde en Onstwedde), dateert uit het midden van de 13de eeuw.

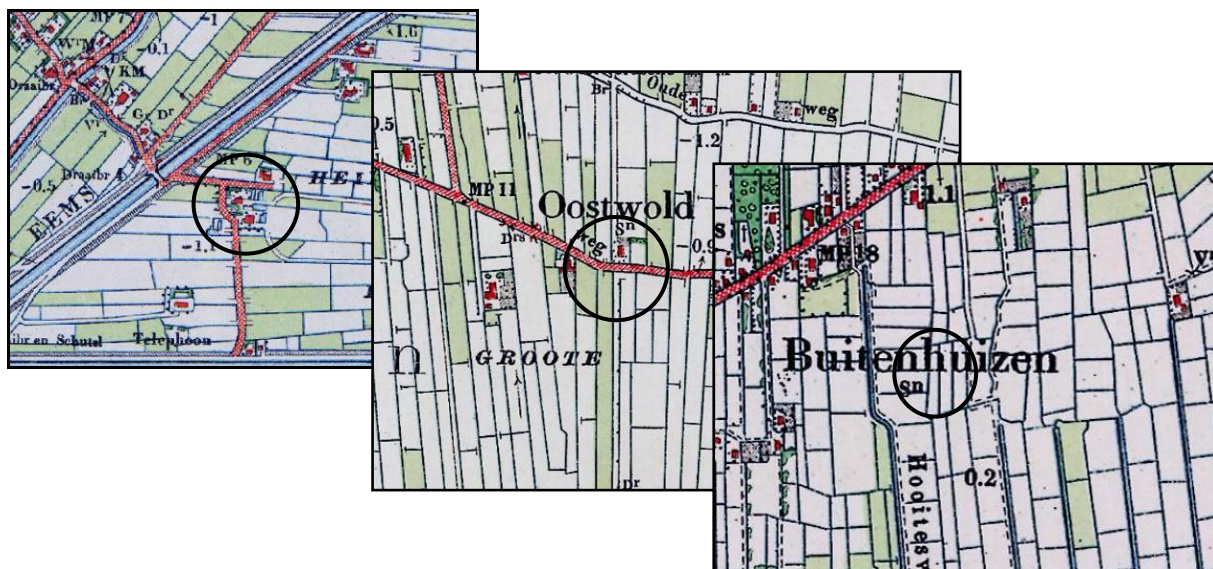
De kerk van Siddeburen dateert uit circa 1200. Omstreeks die tijd zijn de westelijke, romaanse traveeën van de kerk en de onderbouw opgetrokken van tufsteen. Vóór 1250 is de kerk uitgebouwd.

De kerk en losstaande toren van Slochteren staan op een verhoogd kerkhof. Het betreft een romano-gothische kruiskerk uit de tweede helft van de 13de eeuw. De kerk is in 1783 behoorlijk aangetast bij een verbouwing.

In de late middeleeuwen was Heidenschap een kerkdorp, maar aan het eind van de 15de eeuw werd het steeds moeilijker om de kerk te onderhouden. De parochierechten gingen vóór 1500 over naar het Pepergasthuis in Groningen. De kerk werd in 1589 afgebroken. Vanuit Lutke Harstede liep in de 18de eeuw nog een kerkweg naar Heidenschap.

In Oostwold (ten oosten van Siddeburen) is in de late middeleeuwen een grote kerk gebouwd. In 1831 werden op het voormalige kerkhof de funderingen aangetroffen van deze kerk. De buurtschap Eelshuis - kloosterplaatsen uit het bezit van Heveskesklooster (Oosterwierum) - heeft tot deze kerk behoord.

In de buurt Gaarveen (aan de oostkant van Kolham) heeft in de late middeleeuwen een kerk of kapel gestaan. In de Kroniek van Wittewierum is te lezen dat ene Folkardus, diaken van Fene (Gaarveen) in 1227 is vermoord. De kerk of kapel moet er in 1227 reeds gestaan hebben.

Afbeelding 8: Van links naar rechts de buurtschappen Heidenschap, Oostwold en Gaarveen op de Bonnekaart uit circa 1900. Binnen de zwarte cirkels de (mogelijke)locaties van de kerken van Heidenschap en Oostwold, en de kapel van Gaarveen.

Boerderijplaatsen

Binnen het grondgebied van de gemeente Slochteren ligt een groot aantal historische boerderijplaatsen. Sommige boerderijplaatsen gaan zelfs terug tot de late middeleeuwen en waren tot het eind van de 16de eeuw vaak in het bezit van kloosters. In 1595 werden de kloostergoederen gesecculariseerd en door de Provincie en de Stad Groningen geconfisqueerd. Een aantal van de zeer oude voormalige kloosterboerderijen is terug te vinden in de Atlassen der Provinciëlanden en Stadslanden (Schoor, 1996 en 1997). Uit het Boerderijenboek van de gemeente Ten Boer en Overschild (Pastoor, 2006) komt naar voren dat niet alle voormalige kloosterbezit binnen de gemeente Slochteren in deze Atlassen is opgenomen. Het gebied ten zuiden van het Eemskanaal hoorde tot 1962 bij de gemeente Ten Boer en daarom is dit deel van Slochteren meegenomen in bovengenoemd boerderijenboek. In het kader van dit lijvige boekwerk is nader onderzoek gedaan naar de kloosterplaatsen binnen de oude gemeentegrenzen van Ten Boer. Voor de rest van het grondgebied van de gemeente Slochteren is een dergelijk boerderijenboek nog niet aanwezig, maar al wel in de maak. Mogelijk dat in de toekomst nog meer boerderijplaatsen zijn aan te wijzen, die ooit kloosterbezit waren en dus hun wortels in de late middeleeuwen hebben.

Afbeelding 9: Uitsnede uit de kadastrale minuut van circa 1830 met het boerderijenlint tussen Schildwolde en Hellingum.

Daarnaast is nog een groot aantal andere historische boerderijplaatsen op de Beleidskaart Archeologie opgenomen. Het gaat hier om boerderijplaatsen, die reeds op de kadastrale minuten uit 1830 staan aangegeven.

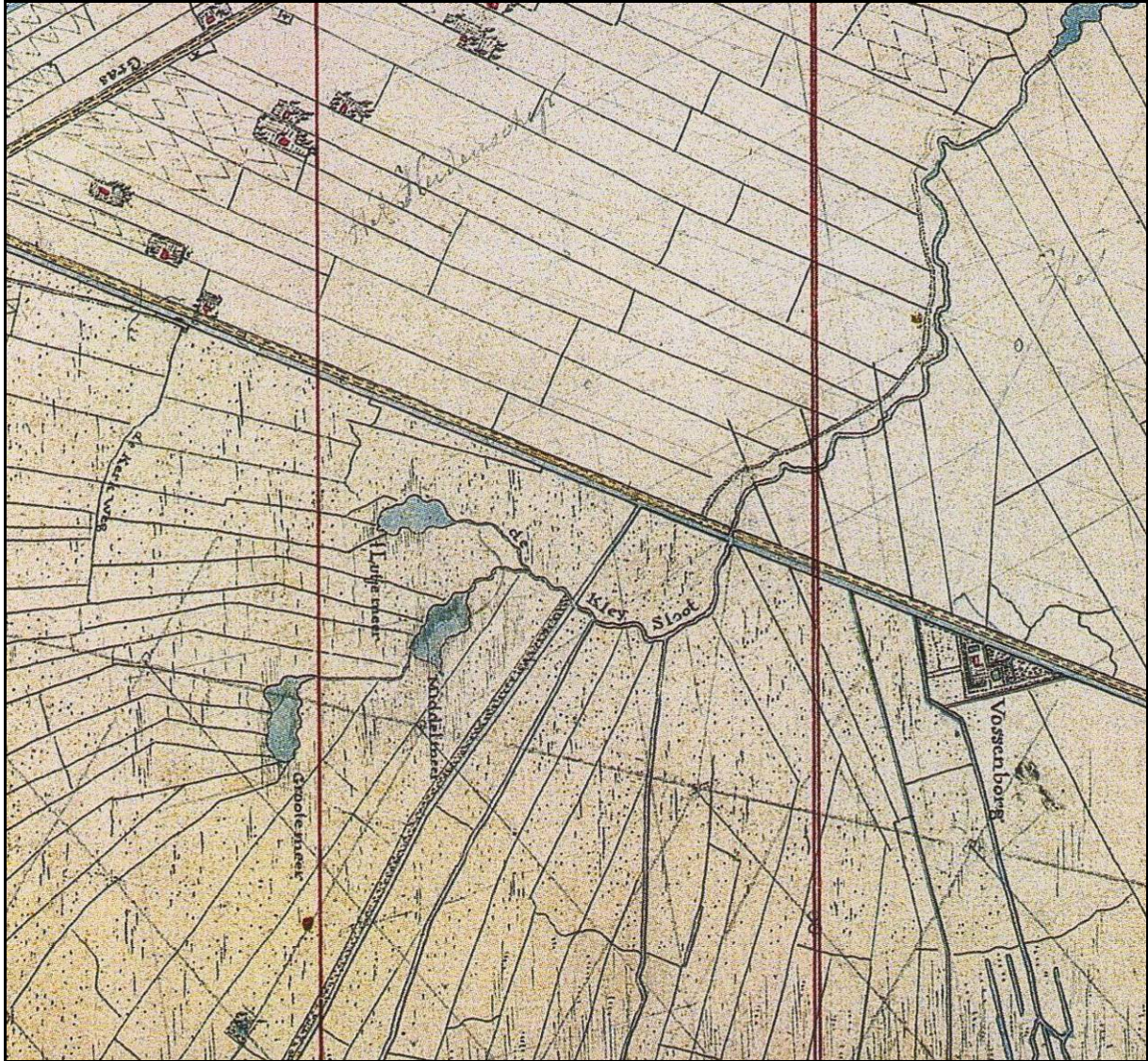
Veendijken en waterbeheer

In de 12de eeuw kreeg men in de laaggelegen veengebieden te maken met wateroverlast door binnenstromend veenwater van elders. Om dit ongewenste, zure veenwater tegen te houden werden op kerspeligrenzen en op de overgang van woeste venen en bouwgronden veendijken aangelegd. De Groene Dijk werd in de middeleeuwen opgeworpen om het akkerland van Slochteren en Schildwolde te beschermen tegen het zure veenwater. In later tijd ontstond ook bewoning langs deze dijk. Het tracé van de Graauwe Dijk begon ten oosten van Overschild en liep via Luddeweer door tot aan Schaaphok (Luddeweesterweg; een weer is een dijk). Deze dijk moest bescherming bieden tegen het veenwater van de Fivel en een aftakking van de Slochter Ae. De dijken bestaan in de kern uit rillen veen: niet-afgegraven stukken restveen. De dijken zijn in de loop van de eeuwen opgehoogd met lagen klei en zand. Ook de Borg(weg) op de grens met de gemeente Hoogezand-Sappemeer is een dergelijke middeleeuwse veendijk. Aan de zuidoost kant van de gemeente lag de Veendijk, die ten noorden van de Siepsloot of Sijpe was aangelegd en waarnaar de buurtschap is vernoemd.

De aanleg van dijken en het bijbehorende systeem van waterbeheer (greppels, sluizen, duikers, etc.) en het onderhoud hiervan was aan het begin van de late middeleeuwen een taak van dorpen en buurtschappen. In de 13de eeuw werd onder leiding van het klooster Bloemhof te Wittewierum het eerste zijlvest opgericht. De zijlvesten namen de waterhuishoudkundige taken van de kluften over. De abten van de kloosters waren veelal voorzitter ofwel schepper van een zijlvest. In de gemeente Slochteren waren de volgende zijlvesten aanwezig: Scharmerzijlvest, Slochterzijlvest, Woldzijlvest en Oostwoldzijlvest. Zo was de abt van het Schildwolder klooster "schepper" van het Woldzijlvest, die van het Scharmer klooster van het Scharmerzijlvest. Deze zijlvesten maakten deel uit van het Generale Zijlvest van de Drie Delfzijlen, waarvan de abt van Wittewierum "opperste schepper" was.

Om het overtollige veenwater af te kunnen voeren naar zee zijn er in de late middeleeuwen op instigatie van de zijlvesten verschillende waterwegen gegraven of bestaande watergangen aangepast. Op aanwijzing van de Generale Zijlvest van de Drie Delfzijlen werd de Kleisloot gegraven vanuit drie meertjes (meerstallen) ten noorden van Harkstede richting Woltersum (zie afbeelding 10). Van deze Kleisloot zijn binnen de gemeente Slochteren nog

minimale delen aanwezig en wel bij de aardgaslocatie ten noorden van het Slochterdiep. Ook ten zuiden van het Slochterdiep is nog een deel van de Kleisloot aanwezig. In de 15de eeuw werd de Woltersumer Ae gegraven om het water vanuit Kolham en Slochteren te kunnen afvoeren.

Afbeelding 10: Uitsnede uit de Hottinger-atlas (1773-1794) met daarop de drie meertjes en de Kleisloot.

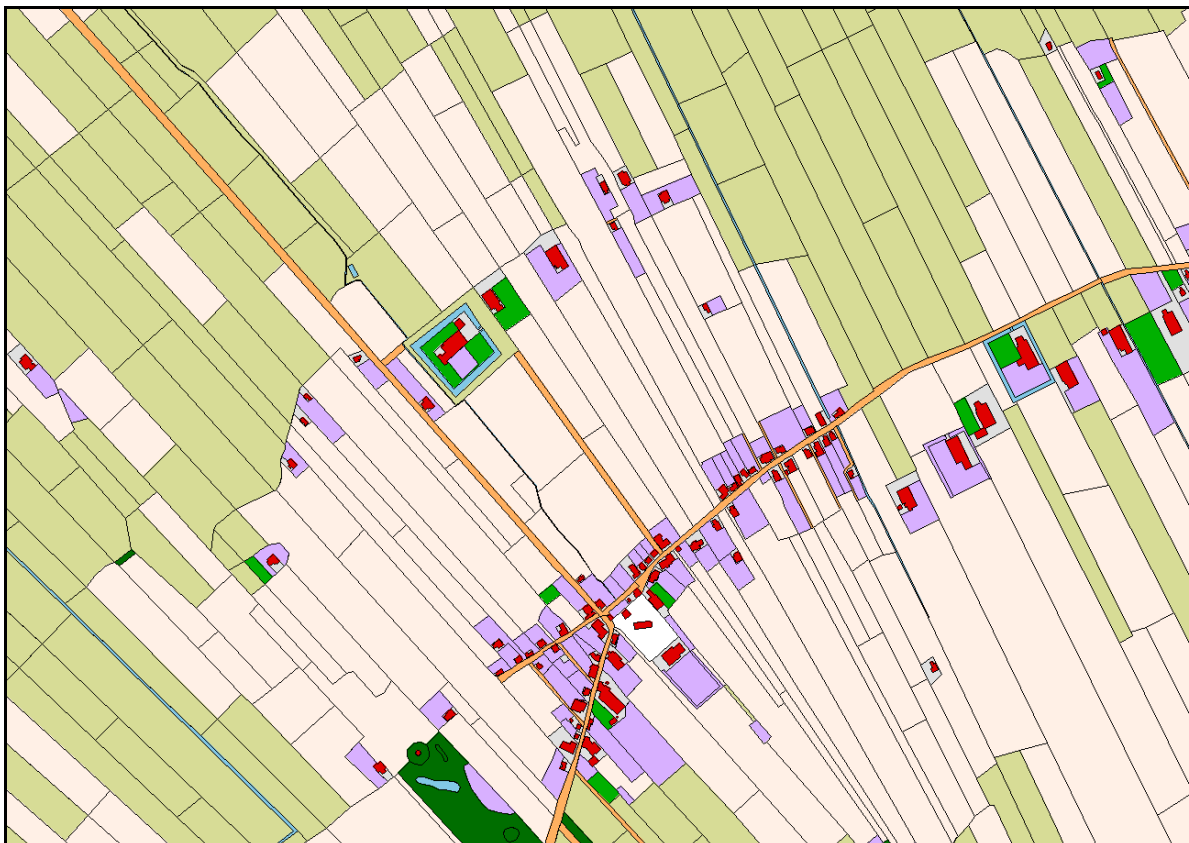
Steenhuizen, borgen en buitenplaatsen

In de late middeleeuwen werden door hoofdelingen en aanzienlijken versterkte huizen of steenhuizen gebouwd. Het ging daarbij om verdedigbare gebouwen met drie tot vier verdiepingen. Deze hoofdelingen speelden een belangrijke rol in de Ommelanden. De Kroniek van Wittewierum noemt hoofdelingen die als rechters en redgers optraden of een leidinggevende rol speelden bij veten en oorlogen in de 13de eeuw. Ook in de eeuwen daarna maakte een aantal aanzienlijke families de dienst uit in dit gebied. Een aantal steenhuizen

groeide in de loop der tijd uit tot borgen: verdedigbare complexen omgeven door brede grachten en singels. In de nieuwe tijd verloren de borgen hun defensieve functie. Door huwelijk, vererving en aankoop kwamen veel borgen in de gemeente Slochteren in handen van de families Rengers en Clant.

De vererving bracht voor de verveners rijkdom met zich mee. Dit is terug te vinden in de buitenplaatsen die in de 17de en 18de eeuw vooral op het westelijke deel van het grondgebied van de gemeente Slochteren zijn gebouwd. Maar ook regenten uit de Stad Groningen lieten zulke buitenplaatsen aanleggen. Veel van deze buitenplaatsen waren omringd met fraai ingerichte tuinen met waterpartijen.

Op de kaarten uit de historische atlas van 1851–1853 staat bij een aantal boerderijplaatsen een naam vermeld. Het gaat hier mogelijk om hofsteden of herenboerderijen die veelal gebouwd waren door leden van het stadspatriciaat. Een aantal voormalige hofsteden is in een later stadium uitgegroeid tot veenborg of buitenplaats.

Afbeelding 11: De buurtschap De Zanden ten noorden van Schildwolde (kadastrale minuut uit circa 1830).

Dorpen en buurtschappen

Op historische kaarten uit de 19de eeuw staan de dorpen en buurtschappen aangegeven in de gemeente Slochteren. In 1811 bestond het grondgebied van de huidige gemeente uit drie gemeenten, namelijk Siddeburen, Scharmer-Harkstede en Slochteren. Een aantal jaren later zijn deze drie gemeenten samengevoegd tot één gemeente: de gemeente Slochteren. In de 20ste eeuw hebben er nog een paar grenscorrecties plaatsgevonden met aangrenzende gemeenten. Zo kreeg de gemeente Slochteren er in 1962 gebieden bij van de gemeente Ten Boer, zoals Heidenschap, het gebied rond Roekweer en Blokum en Graauwedijk (Overschild). Ook de gemeente Loppersum stond een stukje grondgebied af. Aan de zuidkant heeft de gemeente Slochteren in 1943 gebied afgestaan aan de toenmalige gemeente Hoogezand.

De grotere dorpen, die op de boogvormige dekzandrug liggen, zijn in de middeleeuwen ontstaan. In de 10de en 11de eeuwse goederenlijsten van de kloosters Fulda en Werden (Duitsland) komen de namen van verschillende dorpen voor, zoals Scelduualda (Schildwolde) en Slohtoron (Slochteren). De stenen kerken van Harkstede, Scharmer (in de middeleeuwen: Skiramere), Kolham, Schildwolde, Siddeburen en Slochteren zijn in de 13de eeuw gebouwd. In Hellingum startte men reeds rond 1100 met de bouw van een stenen kerk. Mogelijk hebben deze kerken nog houten voorgangers gehad.

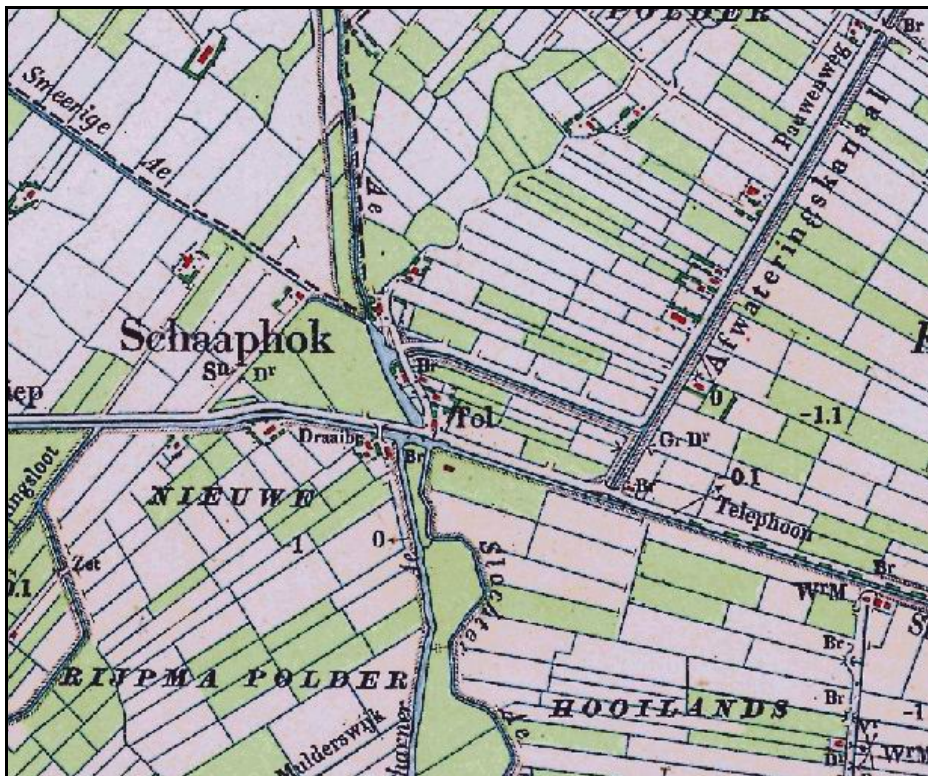
De buurtschap Oostwold ten oosten van Siddeburen is van oorsprong ook een middeleeuws kerkdorp.

Froombosch is van jonger datum (17de eeuw) en is vernoemd naar de bewoners van de Ruitenborg, de familie Froma.

Ook de andere dorpen en buurtschappen zijn in de loop van de nieuwe tijd ontstaan, vaak rond clusters boerderijen die soms al vanaf de late middeleeuwen in het gebied aanwezig waren.

Slochterdiep

In 1659 is op last van Osebrant Johan Rengers van de Fraeylemaborg het Slochterdiep (ook Rengersdiep genoemd) gegraven van Slochteren naar Schaaphok, waar het uitmondde in de Wolterssummer Ae. Bij Schaaphok monden nog verschillende andere waterlopen in dit Slochterdiep uit, onder andere de Scharmer Ae, de Slochter Ae, de Smeerige Ae en het Schildmaar (zie afbeelding 11). Het kronkelende Schildmaar is in de tweede helft van de 19de eeuw uitgediept en rechtgetrokken en werd vanaf die tijd onderdeel van het Afwateringskanaal van Duurswold. Het westelijke deel van het Slochterdiep is 35 jaar later gegraven en daarmee kreeg het kanaal een aansluiting op het Damsterdiep. Daarmee kreeg Slochteren een rechtstreekse vaarverbinding met de stad Groningen. Tijdens de verveningen van de 17de eeuw werd over het Slochterdiep vooral turf vervoerd.

Afbeelding 12: Bonnekaart uit circa 1900 van het Slochterdiep bij Schaaphok.

Woldjerspoor

Op 1 juli 1929 werd na jaren van plannen maken en voorbereiding de 30 km lange Woldjerspoorweg van Groningen via Slochteren naar Delfzijl in gebruik genomen. Langs deze spoorlijn stonden zeven stations, waarvan nog vijf over zijn. Binnen het grondgebied van de gemeente Slochteren staan nog stationsgebouwen in Harkstede-Scharmer, Schildwolde-Hellum en Slochteren. Die van Froombosch en Siddeburen zijn gesloopt. Ook bij de vroegere halteplaatsen Engelbert en Tjuchem-Meedhuizen staan nog steeds stations van het type Woldjerspoor.

Afbeelding 13: Station van Kolham (bron: <http://www.nnttm.nl>).

In Froombosch stond eertijds een eenvoudiger haltegebouw. Daarnaast waren langs deze spoorlijn nog verschillende haltes aanwezig, waar alleen wachthuisjes stonden.

Bij Kolham, Slochteren en Harkstede-Scharmer takten zogenaamde havensporen van de hoofdlijn af. Op het spooreplacement van Slochteren werd een watertoren gebouwd om de stoomlocomotieven van water te kunnen voorzien. Deze watertoren werd in WO-II verwoest. Hier en daar zijn nog relictten aanwezig van de spoordijk, viaducten en spoorbruggen (zie de website van het Noord-Nederlands Trein & Tram Museum).

Toen de economie in de jaren-30 van de vorige eeuw instortte, liepen de inkomsten van het Woldjerspoor ook terug. In de Tweede Wereldoorlog werden de diensten helemaal stilgelegd en werd de spoorlijn door de Duitsers gedemonteerd en de materialen naar Duitsland afgevoerd. De spoordijk en de stationsgebouwen bleven bestaan. De spoordijk (zie bij *Aandachtspunten*) is nu grotendeels verdwenen door de aanleg van de N387, die vrijwel over hetzelfde tracé loopt als de Woldjerspoorweg.

Afbeelding 14: Topografische kaart uit 1935 met het Woldjerspoor en station bij Siddeburen (bron watwaswaar.nl).

4. Wettelijk en beleidsmatig kader

Het gemeentelijk archeologiebeleid wordt gestuurd door het beleid en de wet- en regelgeving op het gebied van de archeologische monumentenzorg (AMZ) van provincie en Rijk. Dit beleid is op Europees niveau verankerd in het Verdrag van Malta (1992). In dit hoofdstuk komen de geldende wetten en het vigerende beleid op de verschillende overheidsniveaus aan de orde. Behalve het beleidskader op het gebied van de AMZ is ook het wettelijk kader op het gebied van de Ruimtelijke Ordening van belang. Een toelichting op 'de wijze waarop archeologie in het bestemmingsplan een plaats kan vinden' staat daarbij centraal. Dit laatste komt in hoofdstuk 9 nog uitgebreider aan de orde.

Europees beleid

Het Verdrag van Valletta / Malta

Het Verdrag van Malta (Valletta) is op 16 januari 1992 ondertekend door de ministers van Cultuur van de landen aangesloten bij de Raad van Europa (Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur). Het Verdrag heeft als doel archeologische waarden in Europa te beschermen als onvervangbaar onderdeel van het cultureel erfgoed. Het accent ligt hierbij op het streven naar behoud en beheer van archeologische waarden in de bodem en op het zoveel mogelijk beperken van (de noodzaak van) archeologische opgravingen.

Hoewel het Verdrag van Malta al in 1998 is goedgekeurd door de Eerste en Tweede Kamer, heeft de implementatie ervan pas in 2007 plaatsgevonden. Bij de ratificatie van dit verdrag zijn de artikelen 5 en 6 voor de Nederlandse regering de kernpunten geweest. Met name deze artikelen hebben een doorvertaling gekregen in de huidige wetgeving op het gebied van de archeologische monumentenzorg en ruimtelijke ordening:

- artikel 5: Het Verdrag bepaalt dat archeologische waarden voortaan expliciet dienen te worden meegenomen bij de besluitvorming over ruimtelijke ingrepen en dat de archeologische waarden waar mogelijk dienen te worden ontzien. Wanneer bescherming en inpassing van terreinen met archeologische waarden echter niet mogelijk is, zal de historische informatie door middel van verantwoord archeologisch onderzoek moeten worden veiliggesteld.
- artikel 6: De veroorzaker van de bodemverstoring is verantwoordelijk voor het vroegtijdig (laten) uitvoeren van noodzakelijk archeologisch (voor)onderzoek en de financiering daarvan, het zogenaamde principe van "de verstoorder betaalt".

Herziening van het archeologiebestel, de komst van marktconform opererende archeologische bedrijven en de introductie van een kwaliteitssysteem zijn bijkomende aspecten die in het kader van de implementatie hebben plaatsgevonden.

Rijksbeleid

Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz)

De implementatie van het Verdrag van Malta heeft geleid tot de Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz). De Wamz is een wijzigingswet die tot aanpassing van de Monumentenwet 1988, Woningwet, Ontgrondingenwet en Wet milieubeheer heeft geleid. Ook in de nieuwe Wet ruimtelijke ordening (van kracht per 1 juli 2008) en het Besluit ruimtelijke ordening heeft de archeologie zijn plek gekregen.

In april 2006 is het wetsvoorstel (Wamz) door de Tweede Kamer goedgekeurd en in december 2006 volgde de Eerste Kamer. Op 21 december 2006 is daarmee de Wet op de archeologische monumentenzorg een feit geworden. De inhoud ervan is per 1 september 2007 van kracht geworden.

Monumentenwet 1988

Een van de belangrijkste uitgangspunten van het Verdrag van Malta, namelijk het rekening houden met en ontzien van archeologische waarden bij de besluitvorming over ruimtelijke ingrepen, is terug te vinden in de artikelen 38a t/m 41 van de Monumentenwet 1988.

In Artikel 38a wordt gesteld dat de gemeenteraad bij de vaststelling van een bestemmingsplan of een beheersverordening als bedoeld in artikel 3.1. Wet ruimtelijke ordening (2008) en bij de bestemming van de in het plan begrepen grond, rekening houdt met de in de grond aanwezige dan wel te verwachten monumenten. In de andere artikelen wordt geregeld dat de gemeente een aanvrager van een omgevingsvergunning voor aanleg-, bouw- en sloopactiviteiten en activiteiten als bedoeld in artikel 2.1, eerste lid, onderdeel c, van de *Wet algemene bepalingen omgevingsrecht*, kan verplichten tot het overleggen van een archeologisch rapport (i.e. archeologisch vooronderzoek).

Wet ruimtelijke ordening en Besluit ruimtelijke ordening

Per 1 juli 2008 is de nieuwe Wet ruimtelijke ordening (Wro) in werking getreden. Binnen de Wro vormt het bestemmingsplan een belangrijk instrument. De gemeente bepaalt door middel van het bestemmingsplan welke inrichting, bebouwing en welk grondgebruik in het plangebied is toegestaan.

De Wro biedt de mogelijkheid om aan een gebied één of meer bestemmingen toe te kennen, waaronder die van de dubbelbestemming “waarde archeologie”. Dit biedt de mogelijkheid om door middel van het toekennen van een archeologische bestemming en de daaraan verbonden regels en beperkingen (verwachte) archeologische waarden binnen een gebied te beschermen.

Het Besluit op de ruimtelijke ordening (Bro) is een nadere uitwerking van de Wro en bevat onder meer bepalingen over bestemmingsplannen, tegemoetkoming in schade en grondexploitatie. In het Bro staat onder artikel 3.1.6 aangegeven dat een bestemmingsplan evenals een ontwerp hiervoor vergezeld moeten gaan van een toelichting, waarin onder andere een beschrijving wordt neergelegd van de wijze waarop met de in het gebied aanwezige *cultuurhistorische waarden en de in de grond aanwezige of te verwachten monumenten* rekening is gehouden (artikel 3.1.6, lid 4, sub a).

Wet algemene bepalingen omgevingsrecht

In de Monumentenwet 1988 wordt in de artikelen 39, 40 en 41 aangegeven dat de aanvragers van een omgevingsvergunning als bedoeld in onderstaande artikelen van de *Wet algemene bepalingen omgevingsrecht* verplicht kunnen worden gesteld om een rapport te overleggen waarin de archeologische waarde van het terrein dat blijkens de aanvraag zal worden verstoord naar het oordeel van het bestuursorgaan dat bevoegd is die vergunning te verlenen, in voldoende mate is vastgesteld. Het gaat hierbij om de volgende activiteiten:

- een aanlegactiviteit als bedoeld in artikel 2.1, eerste lid, onderdeel b, van de *Wet algemene bepalingen omgevingsrecht* (verwoord in artikel 39 Monumentenwet 1988);
- een bouwactiviteit als bedoeld in artikel 2.1, eerste lid, onderdeel a, van de *Wet algemene bepalingen omgevingsrecht* (verwoord in artikel 40 Monumentenwet 1988);
- een activiteit als bedoeld in artikel 2.1, eerste lid, onderdeel c, van de *Wet algemene bepalingen omgevingsrecht* (artikel 41, eerste lid Monumentenwet 1988);
- een sloopactiviteit als bedoeld in artikel 2.1, eerste lid, onderdeel h, van de *Wet algemene bepalingen omgevingsrecht* (artikel 41, tweede lid Monumentenwet 1988).

Wet milieubeheer

De wetgeving in de Wet milieubeheer heeft betrekking op een aantal algemene onderwerpen op het gebied van de milieuhygiëne. De wet bevat verder een procedure die ontworpen is om projecten te beoordelen waarvan aangenomen kan worden dat zij mogelijk aanzienlijke milieueffecten veroorzaken, de zogenoemde milieu effectrapportage (m.e.r.). Deze milieu-effecten dienen beoordeeld te worden alvorens toestemming kan worden verleend voor de uitvoering van die projecten. Tot de zaken die onderzocht dienen te worden, behoren ook de effecten van de voorgenomen werkzaamheden op aanwezige cultuurhistorische waarden, waaronder archeologie. Voor de zogeheten m.e.r.-plichtige projecten geldt dus een onderzoeksplicht om archeologische waarden op te sporen. Deze regel geldt evenwel alleen voor projecten waarvan voorzien wordt dat die *aanzienlijke* effecten voor het milieu zullen hebben. Vrijwel alle projecten in het stedelijk gebied vallen vanwege hun veelal beperkte omvang buiten dit criterium en zijn dus vaak niet m.e.r.-plichtig. Sinds 21 juli 2004 dient ook de Europese Richtlijn 2001/42/EG betreffende de milieubeoordeling van plannen en programma's met aanzienlijke effecten voor het milieu (incl. archeologisch erfgoed) gevolgd te worden. Deze Richtlijn is de zogenoemde Strategische Milieubeoordeling (SMB) en richt zich onder meer op planologische plannen en programma's die het kader vormen voor activiteiten die m.e.r.-plichtig zijn. Met de inwerkingtreding van de gewijzigde Wet milieubeheer en (hoofdstuk m.e.r.) en het nieuwe Besluit m.e.r. op 29 september 2006 zijn de termen strategische milieubeoordeling (SMB) en milieurapport (MER) vervangen door:

- een MER voor een plan ofwel plan-MER;
- een MER voor een (project)-besluit ofwel besluit-MER;
- bijbehorende procedures worden aangeduid met plan-m.e.r. en besluit-m.e.r.

Onderscheid tussen plan- en besluit-m.e.r. is alleen nodig wanneer dat functioneel is, bijvoorbeeld in een inleiding. Daarna volstaan de begrippen m.e.r. en MER. Op basis van een aanpassing van Artikel 4.9 van de Wet milieubeheer dient de provincie er voor te zorgen dat eventueel aangewezen archeologische attentiegebieden opgenomen worden in het provinciale milieuplan.

Ontgrondingenwet

De Ontgrondingenwet stelt regels voor het uitvoeren van ontgrondingen. Op grond van deze wet kan een vergunning verplicht gesteld worden, alvorens een gebied ontgrond kan worden. Deze vergunning biedt de provincie de mogelijkheid om een afweging te maken ten gunste van een doelmatige en duurzame inzet van de grondstoffen in de bodem. In de Wamz is een voorstel

(artikel II) opgenomen voor aanpassing van de Ontgrondingenwet (artikelen 3 en 3a). Op basis van deze wijziging wordt de aanvrager van een ontgrondingenvergunning verplicht gesteld archeologisch vooronderzoek te laten verrichten. Het is aan de vergunning verlenende instantie, veelal de provincie, om te beslissen of dat nodig is en welke consequenties aan de uitkomsten van het waardestellend archeologisch rapport verbonden worden.

Provinciaal beleid

Uitgangspunt van het beleid van de provincie Groningen is om in het kader van de archeologische monumentenzorg te streven naar een optimaal behoud en beheer van het archeologisch erfgoed. De doelstelling is in de eerste plaats het veiligstellen van archeologisch waardevolle vindplaatsen (behoud in situ). Waar behoud in de bodem niet mogelijk is, moeten deze vindplaatsen op een wetenschappelijk verantwoorde wijze onderzocht worden (behoud ex situ). Belangrijk hulpmiddel op provinciaal niveau is de Archeologische Monumentenkaart (AMK) die de provincie Groningen en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (tot 1 november 2006 ROB; tot 1 mei 2009 RACM) gezamenlijk ontwikkeld hebben.

De Cultuurnota 2013–2016 ‘Het verhaal van Groningen’ laat zien waar de provincie Groningen in de komende periode haar prioriteiten legt:

- de provincie Groningen is samen met de provincies Drenthe en Fryslân verantwoordelijk voor het Noordelijk Archeologische Depot (NAD) te Nuis (wettelijke verplichting). De drie provincies streven er naar het NAD te laten uitgroeien tot een informatiecentrum;
- de provincie ondersteunt gemeenten en waterschappen bij de uitvoering van hun wettelijke taken op het terrein van de archeologie;
- de provincie heeft wettelijke taken die verbonden zijn met Ruimtelijke Ordening en Milieu(wetgeving);
- de provincie wil archeologie onder de aandacht brengen van de inwoners om daarmee de betrokkenheid van de inwoners met archeologie te vergroten;
- de provincie wil participatieprojecten en de presentatie van archeologische kennis aan een breed publiek stimuleren: via de Archeologische Informatiepunten en via de website Het Verhaal van Groningen.

De provincie stelt ten behoeve van de financiering van participatieprojecten en onvoorziene uitgaven op het terrein van de archeologie een 'Budget Archeologie' beschikbaar.

Daarnaast stelt de provincie een 'Budget Kleine Archeologie' beschikbaar voor toevalsvondsten en vondstmeldingen die acuut handelen vereisen.

Voor de exploitatie en groot onderhoud van het NAD te Nuis is tevens een budget beschikbaar.

Afbeelding 15: Laantje tegenover de Hoofdweg in Siddeburen (foto Beeldbank Libau).

5. Archeologie en ruimtelijke ordening

Kerndoelstelling van het Verdrag van Malta en de huidige wetgeving op het gebied van de archeologische monumentenzorg is het behoud van archeologische waarden “in situ”. Het nastreven van het behoud van het archeologisch erfgoed in de bodem is dan ook een van de belangrijkste verantwoordelijkheden van de gemeente in deze. Bescherming van de archeologische (verwachtings)waarden kan het meest optimaal geregeld worden via de Wet op de ruimtelijke ordening (Wro). Archeologie dient volwaardig deel uit te maken van een bestemmingsplan en van de hierin opgenomen regels.

Ruimtelijke plannen

In de archeologische paragraaf in de Toelichting van een bestemmingsplan dient beschreven te worden waar nodig voorwaarden gesteld dienen te worden aan het ruimtelijk gebruik in de vorm van een omgevingsvergunning en bouwregels, waarmee de bescherming van archeologische waarden kan worden gewaarborgd. Dit dient vervolgens een juridische doorvertaling te krijgen in de Regels bij het bestemmingsplan. Dit kan door middel van het toekennen van een dubbelbestemming “archeologisch en cultuurhistorisch waardevol gebied”. Alle bestemmingsplannen worden aangepast op het aspect archeologie. De voorwaarden ten aanzien van deze archeologische waarden moeten gebaseerd zijn op kennis over verwachte en bekende archeologische waarden zoals deze zijn weergegeven op de Beleidskaart Archeologie van de gemeente.

Monumentenwet 1988

Op de Beleidskaart Archeologie staan de bekende en te verwachten archeologische waarden binnen het grondgebied van de gemeente Veendam aangegeven. In de artikelen 38 t/m 41 van de Monumentenwet 1988 staan de instrumenten aangegeven die de gemeente ten dienste staan ten behoeve van de archeologische monumentenzorg.

Artikel 38: archeologieverordening of erfgoedverordening

De gemeenteraad kan in het belang van de archeologische monumentenzorg bij verordening regels laten vaststellen ter uitvoering van het gemeentelijke archeologiebeleid. Deze verordening is van toepassing voor zover niet in een geldend bestemmingsplan als bedoeld in artikel 3.1 van de Wet ruimtelijke ordening ter bescherming van het archeologisch erfgoed regels zijn gegeven met betrekking tot bouw- en andere werkzaamheden.

Artikel 38a: Bestemmingsplan of beheersverordening

Bij nieuw vast te stellen bestemmingsplannen of beheersverordeningen als bedoeld in artikel 3.1, onderscheidenlijk artikel 3.38, van de Wet ruimtelijke ordening dient de gemeente rekening te houden met de bekende en te verwachten archeologische waarden (artikel 38a Monumentenwet 1988). Met deze archeologische informatie kan de gemeente besluiten tot planaanpassing teneinde aangetoonde waardevolle archeologische waarden te behouden. Voorts kan de gemeente beschermende regels opstellen over het gebruik van de grond. De kosten die voortkomen uit archeologisch (voor)onderzoek kunnen worden verhaald op de initiatiefnemer ofwel de “verstoorder”.

Artikel 39: Omgevingsvergunning voor een aanlegactiviteit

Artikel 39, eerste lid van de Monumentenwet 1988 stelt dat bij een bestemmingsplan een omgevingsvergunning voor een aanlegactiviteit als bedoeld in artikel 2.1, eerste lid, onderdeel b, van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht verplicht kan worden gesteld. Van de aanvrager van een omgevingsvergunning voor een aanlegactiviteit kan geëist worden dat hij een rapport (archeologisch bureauonderzoek) overlegt waarin de archeologische waarde van het te verstoren terrein voldoende is vastgesteld. De aanvrager kan verplicht worden tot het doen van opgravingen of kan verplicht worden de bodemversturende activiteiten te laten plaatsvinden onder begeleiding van een archeoloog.

Artikel 40: Omgevingsvergunning voor een bouwactiviteit

Artikel 40, eerste lid van de Monumentenwet 1988 stelt dat bij een bestemmingsplan een omgevingsvergunning voor een bouwactiviteit als bedoeld in artikel 2.1, eerste lid, onderdeel a, van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht verplicht kan worden gesteld. Aan de omgevingsvergunning voor een bouwactiviteit kunnen voorschriften worden verbonden die zijn vastgesteld krachtens artikel 2.22, derde lid, onderdeel d van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht.

Artikel 41: Omgevingsvergunning voor een project

Zo ook kan de aanvrager van een project als bedoeld in artikel 2.1, eerste lid, onderdeel c (zie onder 1), en artikel 2.1, eerste lid, onderdeel h (zie onder 2), van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht verplicht worden tot het overleggen van een dergelijk rapport. Het gaat hierbij om:

1. het gebruiken van gronden of bouwwerken in strijd met het bestemmingsplan, een beheersverordening, een exploitatieplan, de regels gesteld krachtens artikel 4.1, derde lid, of 4.3, derde lid, van de Wet ruimtelijke ordening of een voorbereidingsbesluit voor zover

toepassing is gegeven aan artikel 3.7, vierde lid, tweede volzin, van die wet;

2. het slopen van een bouwwerk in een beschermd stads- of dorpsgezicht.

In artikel 41a staat dat de artikelen 39 t/m 41 niet van toepassing zijn op objecten met een kleinere oppervlakte dan 100 m². Deze 100 m² onderzoeksvrijstelling geldt echter niet voor archeologisch en cultuurhistorisch waardevolle terreinen zoals deze op de Beleidskaart Archeologie van de gemeente Slochteren staan aangegeven. De gemeente heeft namelijk een andere maat vastgesteld, namelijk 50 m² voor gebieden van archeologische en cultuurhistorische waarde; 100 m² voor gebieden van archeologisch belang; 200 m² voor archeologische onderzoeksgebieden.

Tegenover de verantwoordelijkheid van de “verstoorder” om te betalen voor de schade die hij toebrengt aan het archeologisch erfgoed, staat de verantwoordelijkheid van het verplichtende bestuursorgaan de redelijkheid van de kosten te bewaken. Het gaat hierbij voornamelijk om excessieve kosten als gevolg van opgravingen. In geval van excessieve onderzoekskosten kan het Rijk (een deel van) de kosten voor zijn rekening nemen (Artikel 34a, eerste lid van de Monumentenwet 1988; zie ook: Besluit Archeologische Monumentenzorg (BAMZ), Artikel 2 t/m 14).

6. Bevoegdheden, uitvoeringseisen en vergunninghandhaving

Gemeente

Door de wijziging van de Monumentenwet (1988) is de zorg voor archeologische waarden grotendeels bij de gemeenten neergelegd. De gemeente Slochteren heeft haar taak in deze op zich genomen door de vervaardiging van de onderhavige Nota Archeologiebeleid en de Beleidskaart Archeologie.

Ruimtelijke plannen

De uitgangspunten van het gemeentelijk archeologiebeleid worden verankerd in de ruimtelijke plannen van de gemeente. Binnen het kader van deze ruimtelijke plannen is de gemeente Slochteren ten aanzien van archeologische resten het bevoegd gezag. Zowel bekende archeologische resten als resten die nu nog in de bodem verborgen zijn, vallen onder de verantwoordelijkheid van de gemeentelijke zorg en worden middels regels in ruimtelijke plannen beschermd. Indien in een situatie bescherming van archeologische resten naar oordeel van de gemeente niet langer mogelijk is, bieden de regels in het bestemmingsplan de mogelijkheid tot onderzoek naar deze resten. Beslissingen om ingrepen of wijzigingen aan een archeologisch terrein toe te staan zijn de bevoegdheid van de gemeente (met uitzondering van archeologische rijksmonumenten, daarover beslist de minister; de gemeente Slochteren heeft geen archeologische rijksmonumenten op haar grondgebied). Aan beslissingen ligt een advies van een senior-archeoloog ten grondslag. Adviezen en beslissingen zijn gebonden aan de beleidsuitgangspunten die in onderhavige beleidsnota zijn geformuleerd. Aan beslissingen ligt een advies van een senior-archeoloog ten grondslag. Adviezen en beslissingen zijn gebonden aan de beleidsuitgangspunten die in onderhavige beleidsnota zijn geformuleerd. Een uitzondering hierop vormen de archeologische rijksmonumenten, waarover de minister (en in zijn/haar naam de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) beslist.

Ontgroningen

In het geval archeologische resten (bekende resten, verwachte resten) door een ontgroning in het geding komen, zal de gemeente doorgaans bevoegd gezag zijn; immers de bekende en te verwachten archeologische waarden zijn door regels (omgevingsvergunningplicht) in het bestemmingsplan beschermd. Daarnaast kan de provincie bevoegd gezag zijn ten aanzien van ontgroningen (Ontgroningenverordening Groningen 1998).

Archeologisch onderzoek

Indien onderzoek naar archeologische resten aan de orde is, geeft de gemeente Slochteren de randvoorwaarden voor de uitvoering van dat onderzoek. Deze randvoorwaarden gelden zowel voor prospectief onderzoek (oppervlaktekarteringen en veldkarteringen, boor- en sonderingsonderzoek, geofysisch onderzoek) als ook gravend onderzoek (proefsleuvenonderzoek en opgravingen).

De randvoorwaarden worden door de gemeente geformuleerd in een Plan van Aanpak (PvA) voor prospectief onderzoek of in een Programma van Eisen (PvE) voor gravend onderzoek (zie voorbeeld PvE in Bijlage III).

De gemeente houdt toezicht op de uitvoering van archeologisch onderzoek en kan lopende het onderzoek wijzigingen in een Programma van Eisen aanbrengen, indien daar uit wetenschappelijk oogpunt of uit uitvoeringstechnisch oogpunt aanleiding toe is.

De gemeente toetst (concept-)rapportages van onderzoek.

Handhaving

Wanneer omgevingsvergunningplichtige werkzaamheden worden uitgevoerd zonder dat hiervoor vergunning is verleend en er monumentale waarden in het geding zijn, doet de gemeente hiervan aangifte en zal proces-verbaal worden opgemaakt. De strafbepaling is aan Justitie. Eventueel moet de door de werkzaamheden ontstane schade worden hersteld.

Rijk

Het Rijk (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW)) draagt zorg voor de wetgeving, handhaving en inspectie, inventarisatie, selectie en registratie van beschermde monumenten en stads- en dorpsgezichten.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) is de uitvoerder van het Rijksbeleid op het gebied van de gebouwde en archeologische monumentenzorg. In het kader van de herinrichting van het archeologisch werkveld richt de Rijksdienst zich met name op een functie als kenniscentrum op het gebied van de archeologische monumentenzorg. Ten behoeve van het behoud en beheer van de archeologische waarden heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in samenwerking met de provincies twee instrumenten ontwikkeld, te weten de Archeologische Monumentenkaart (AMK) voor de bekende archeologische waarden en de Indicatieve Kaart Archeologische

Waarden (de IKAW) voor de te verwachten archeologische waarden. In de provincie Groningen wordt het instrument van de AMK gebruikt en in het geval van nieuwe inzichten aangepast. In de provincie Groningen wordt echter geen gebruik gemaakt van de IKAW omdat dit kaartbeeld niet echt bruikbaar is gebleken voor grote delen van het provinciaal grondgebied.

Erfgoedinspectie

De Erfgoedinspectie (eveneens ondergebracht bij OCW) is een onafhankelijke inspectie die onder andere toeziet op het naleven van de Monumentenwet. De archeologische tak van de erfgoedinspectie richt zich vooral op de regelgeving met betrekking tot de kwaliteit van het uitgevoerde onderzoek.

Provincie

De provincie speelt een rol binnen de archeologische monumentenzorg. Zo is de provincie met betrekking tot het behoud en beheer van archeologische waarden verantwoordelijk voor het verlenen van ontgrondingsvergunningen.

Ontgrondingen

Er is sprake van ontgroning als het maaiveld wordt verlaagd: de bodem wordt door afgraving ontdaan van een laag grond. Ontgrondingen worden uitgevoerd voor bijvoorbeeld de winning van zand en klei of bij de aanleg van wegen. Ook egalisaties of diepploegen van landbouwgronden zijn ontgrondingen. De laatste decennia is het aantal ontgrondingen als gevolg van economische activiteiten sterk gestegen, zozeer dat het een bedreiging is gaan vormen voor natuur en landschap.

Niet in alle gevallen is een vergunning nodig. Een opsomming van de vrijstellingen staat in de Ontgrondingenverordening Groningen 1998. Meestal moet een vrijgestelde ontgroning gemeld worden bij de provincie.

Een ontgrondingsvergunning is niet nodig voor:

- het doen van archeologische opgravingen door het Rijk, een instelling voor wetenschappelijk onderwijs of een gemeente die daarvoor een vergunning heeft ingevolge de Monumentenwet;
- ontgrondingen, waarvoor op grond van een onherroepelijk geworden bestemmingsplan een omgevingsvergunning is vereist.

Handhaving

De provincie treedt hard op als vergunningplichtige werkzaamheden worden uitgevoerd zonder vergunning, oftewel bij een illegale ontgronding. Er wordt altijd proces verbaal opgemaakt. De illegale ontgrondingen vallen onder de Wet op de economische delicten. Het is aan Justitie om te bepalen of een boete wordt opgelegd. Eventueel moeten de reeds uitgevoerde ontgrondingen worden hersteld.

Archeologisch depot

De provincie heeft (mits gemeenten niet zelf beschikken over een archeologisch depot) een wettelijke depottaak, wat inhoudt dat alle vondsten en documentatie behorend bij archeologisch onderzoek bewaard dienen te worden in het provinciaal depot voor bodemvondsten (artikel 51 en 52 Monumentenwet 1988). De provincies Groningen, Friesland en Drenthe beschikken over een gezamenlijk depot, het Noordelijk Archeologisch Depot (NAD), dat in Nuis gehuisvest is.

Vondstmeldingen

In het Cultuurconvenant tussen Rijk en provincie is afgesproken dat de provincie de archeologische vondstmeldingen van amateurs gaat registreren.

Attentiegebieden

Verder heeft de provincie op basis van de nieuwe wetgeving de mogelijkheid om zogenoemde archeologische attentiegebieden aan te wijzen (artikel 44 Monumentenwet 1988). Voor deze attentiegebieden dienen gemeenten binnen een bepaalde periode een nieuw bestemmingsplan te maken, waarin bescherming van archeologische waarden is geregeld.

7. Het gemeentelijk archeologiebeleid

Behoud waardevolle relictten

De gemeente Slochteren zet middels onderhavige beleidsnota in op het behoud van waardevolle archeologische, cultuurhistorische en cultuurlandschappelijke relictten. Behoud betekent dat behoud 'in situ' (ter plekke) wordt nagestreefd. Indien behoud niet aan de orde is of niet aan de orde kan zijn, zal de gemeente eisen dat afdoende onderzoek wordt verricht, uit te voeren naar de richtlijnen die daaraan in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) zijn gesteld.

Zowel behoud als onderzoek worden geborgd door het bestemmingsplan. Waardevolle terreinen en gebieden, waar een grote kans bestaat op de aanwezigheid van archeologische resten, worden door de gemeente in het bestemmingsplan beschermd door middel van een vergunningenstelsel. Bodemversturende activiteiten zijn alleen toegestaan met een omgevingsvergunning.

Archeologisch onderzoek

De gemeente eist bij planvoornemens in gebieden waar archeologische resten worden verwacht (deze gebieden zijn op de Beleidskaart Archeologie aangegeven) minimaal een bureauonderzoek. Bij de aanvraag van een omgevingsvergunning voor bouw- of aanlegactiviteiten binnen de genoemde gebieden dient door de initiatiefnemer een archeologisch bureauonderzoek te worden aangeleverd, waarin staat aangegeven of er archeologische waarden te verwachten zijn.

Doorgaans zal ook vervolgonderzoek (veldonderzoek) aan de orde zijn, tenzij uit het bureauonderzoek naar voren is gekomen dat:

- de voorgenomen bodemingrepen de archeologische resten niet of nauwelijks zullen schaden;
- de waarde van de archeologische resten binnen het plangebied niet groot of nihil is, bijvoorbeeld door bodemverstoringen, overbouwingen of een onjuiste vermelding van de omvang van een archeologisch terrein op de Archeologische Monumentenkaart (en als zodanig opgenomen op de Beleidskaart Archeologie).

Veldonderzoeken dienen om de omvang, conditie en waarde van bekende archeologische waarden (terreinen) vast te stellen. Veldonderzoek kan de vorm hebben van een oppervlaktekartering, booronderzoek, geofysisch onderzoek (non-destructief,) proefsleuvenonderzoek, archeologische begeleiding of opgraving. Proefsleuvenonderzoek, een archeologische begeleiding en een

opgraving zijn doorgaans pas aan de orde, nadat vergunning is verleend (het laten verrichten van onderzoek is dan een voorwaarde bij de verlening van een omgevingsvergunning. Bij grote projecten (nieuwbouwwijken, industrieterreinen, etc.) moet het veldwerk in het stadium van de planvorming worden uitgevoerd.

De gemeente laat onderzoeksresultaten en de in onderzoeksrapportages geformuleerde adviezen beoordelen door Libau Steunpunt Monumentenzorg. De gemeente kan deze organisatie ook vragen zelf een onafhankelijk bureauonderzoek uit te voeren. Bureauonderzoeken dienen te voldoen aan de eisen die in de KNA er aan worden gesteld.

In de gevallen waarin tot vergunningverlening wordt overgegaan onder de voorwaarde dat archeologisch veldonderzoek (proefsleuvenonderzoek, archeologische begeleiding, opgraving) dient te worden uitgevoerd, zal de gemeente middels een door haar opgesteld of geaccordeerd Programma van Eisen (PvE) de inhoudelijke en procedurele eisen ten aanzien van het onderzoek aan de initiatiefnemer opleggen.

Veroorzakerprincipe

De Monumentenwet (1988) kent het zogenaamde veroorzakerprincipe: dit betekent dat initiatiefnemers van ruimtelijke plannen zelf de kosten van het volledige archeologisch onderzoek dienen te dragen. De gemeente hecht grote waarde aan (onafhankelijke) bureauonderzoeken omdat middels deze onderzoeken de noodzaak voor (kostbare) veldonderzoek kan worden vastgesteld. Veldonderzoek dat geen basis vindt in een bureauonderzoek dient te worden voorkomen.

Bebouwd gebied

De gemeente Slochteren heeft er voor gekozen grote delen van de bebouwde kernen binnen de gemeente vrij te stellen van onderzoeksverplichtingen. De reden hiervoor is de verstoring die moderne bebouwing (funderingen, onderkelderingen, bouwrijp maken) reeds aan archeologische resten teweeg heeft gebracht dat onderzoeksverplichting niet te rechtvaardigen is.

In die gebieden in het stedelijk gebied die al geruime tijd niet meer bebouwd zijn geweest, maar waar volgens de oudste minuutplannen wel bebouwing aanwezig was, kan behoud van mogelijk aanwezige archeologische resten wel aan de orde zijn. Deze gebieden zijn op de Beleidskaart Archeologie aangegeven als historische kernen en bebouwing, molens en oude spoorwegemplacements (blauw gearceerd). Bij een planvoornemen (met bodemingrepen) in dergelijke gebieden zal middels archeologisch onderzoek

allereerst de aanwezigheid en vervolgens, indien aan de orde, de omvang, kwaliteit en waarde van archeologische resten moeten worden bepaald. Indien waardevolle resten aanwezig zijn, zal worden bepaald of behoud in situ wenselijk is, afgemeten tegen andere belangen, waaronder economische, van het planvoornemen. Indien mogelijk zal gezocht worden naar mogelijkheden het gewenste behoud (zo veel mogelijk) te combineren met het planvoornemen. Daar waar behoud in situ niet mogelijk is (selectiebesluit door het bevoegd gezag), zal worden overgegaan tot onderzoek. De gemeente Slochteren bepaalt de randvoorwaarden voor onderzoek (PvE); de initiatiefnemer draagt de kosten van onderzoek.

Buitengebied

In het buitengebied streeft de gemeente Slochteren behoud van archeologische en cultuurhistorische vindplaatsen na. Wijzigingen aan het maaiveld (egalisaties, afgraven en ontgronden) en diepe bodembewerkingen zullen doorgaans niet worden toegestaan zonder dat daarvoor een omgevingsvergunning is verleend. Op vergunningaanvragen wordt geadviseerd door Libau Steunpunt Monumentenzorg.

Delen van het buitengebied van de gemeente Slochteren zijn op basis van vastgestelde bodemverstoringen of op basis van een geringe kans op de aanwezigheid van archeologische resten vrijgesteld van onderzoeksverplichting (zie de Beleidskaart Archeologie: groene gebieden).

Vondstmeldingen

De Nota Archeologiebeleid en de Beleidskaart Archeologie zijn bepalend voor de archeologische monumentenzorg binnen de gemeente Slochteren. Derhalve is het vereist dat nieuwe archeologische informatie direct aan de gemeente ter hand wordt gesteld. Eens per twee jaar zal deze informatie op de beleidskaart en zo nodig in de beleidsnota, worden verwerkt. De beleidskaart zal vervolgens opnieuw door het College van B&W worden vastgesteld.

Gemeentelijke ondersteuning archeologie

De gemeente Slochteren laat haar taken op het gebied van archeologie uitvoeren door de archeologen van Libau Steunpunt Monumentenzorg. Deze taken bestaan uit het uitvoeren van bureauonderzoeken (ten behoeve van adviezen over ruimtelijke ingrepen en aanvragen voor omgevingsvergunningen), het opstellen van Programma's van Eisen, het aanvragen en beoordelen van offertes, het aanbesteden van onderzoek door marktpartijen, het controleren van onderzoek, het beoordelen van archeologische rapportages.

Inzet vrijwilligers

De gemeente streeft ernaar vrijwilligers te betrekken bij archeologisch veldonderzoek. De inzet van vrijwilligers kan middels een PvE worden geregeld (zie ook pagina 5).

Depot

De provincie Groningen heeft ten behoeve van bodemvondsten die uit onderzoek in de provincie tevoorschijn zijn gekomen, depotruimte in Nuis ingericht (Noordelijk Archeologisch Depot). De gemeente Slochteren beschikt niet over een gemeentelijk archeologisch depot en is derhalve verplicht van de provinciale depotruimte in Nuis gebruik te maken (artikel 51 Monumentenwet 1988).

Afbeelding 16: Fraeylemaborg te Slochteren (foto Beeldbank Libau).

8. De Beleidskaart Archeologie: archeologische, cultuurhistorische en cultuurlandschappelijke waarden

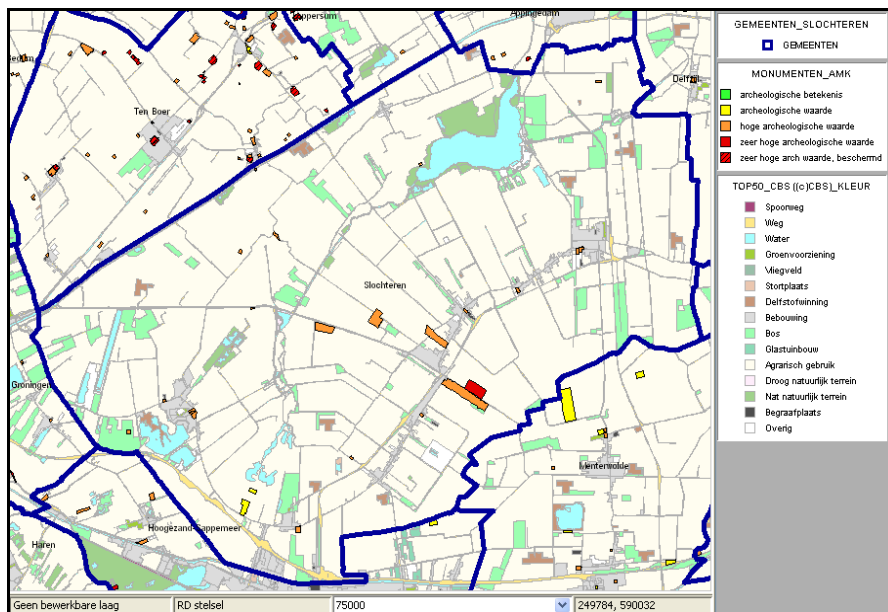
Waar het gaat om de archeologische, cultuurhistorische en cultuurlandschappelijke waarden is de Beleidskaart Archeologie van de gemeente Slochteren samengesteld op basis van de volgende gegevens:

- archeologisch waardevolle terreinen, zoals deze staan aangegeven op de Archeologische Monumentenkaart (AMK) voor de provincie Groningen;
- de in ARCHIS geregistreerde waarnemingen (vindplaatsen);
- wierden die door bodemkundige A. E. Clingeborg zijn geïnventariseerd;
- gegevens over historische bebouwing, wegen, waterlopen, dijken, verkaveling, etc. die staan aangegeven op de kadastrale minuutplans uit het begin van de 19de eeuw en op de historisch militaire kaarten uit de 19de en het begin van de 20ste eeuw;
- steenhuizen, borgen en landhuizen zoals vermeld in “De Ommelander borgen en steenhuizen”, staan ingetekend op de kaart van Beckeringh uit 1781 of uit andere bronnen afkomstig zijn;
- voormalige kloosterboerderijen zoals aangegeven in de “Atlassen der Stadslanden en Provinciële landen” en andere historische boerderijen die staan vermeld op de kadastrale minuten uit het begin van de 19de eeuw en worden vermeld in het boerderijenboek “Boerderijen gemeente Ten Boer en Overschild”;
- waarnemingen en vindplaatsen uit archeologische onderzoeksrapporten (zie Literatuurlijst).

Hieronder wordt nader ingegaan op de verschillende waarden die in de gemeente Slochteren aanwezig zijn.

Archeologisch waardevolle terreinen (AMK-terreinen)

Op de Archeologische Monumentenkaart (AMK) van de provincie Groningen zijn voor de gemeente Slochteren 24 archeologisch waardevolle terreinen aangegeven. Eén terrein kent de status van “terrein van zeer hoge archeologische waarde”, eenentwintig terreinen staan aangegeven als “terrein van hoge archeologische waarde” en nog eens twee als “terrein van archeologische waarde”. Binnen de gemeente Slochteren zijn geen wettelijk beschermde archeologische terreinen (rijksbelangen) aanwezig.

Afbeelding 17: Archeologische monumentenkaart van de gemeente Slochteren.

Bij de archeologisch waardevolle terreinen (AMK-terreinen) gaat het om een vijftal nederzettingslocaties uit het eind van de oude steentijd (laat-paleolithicum: 12.000–8800 v. Chr.), de midden-steentijd (mesolithicum: 8800–4900 v. Chr.) en de jonge steentijd (neolithicum: 4900–2000 v. Chr.). Tijdens archeologische inventarisaties in het kader van de landinrichting Midden-Groningen (Molema, 1996) zijn deze locaties aan het licht gekomen en nadien als terrein op de AMK gezet. Het gaat om steentijdlocaties in de Hooilandspolder (monumentnummer 8451), Kolhamster Westerpolder (nrs. 8453 en 8454), bij Denemarken nr. 8452) en bij het Slochterbos (nr. 15347).

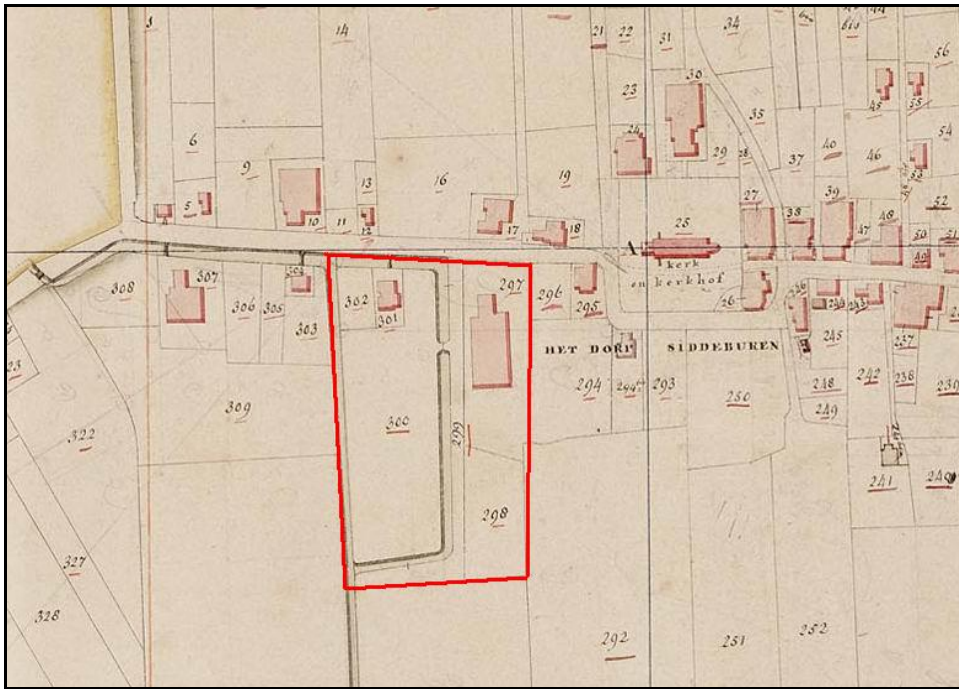

Afbeelding 18: Geomorfologische kaart met AMK-terreinen in Slochteren en omgeving.

Behalve de steentijdterreinen kent de gemeente Slochteren nog AMK-terreinen uit de ijzertijd, Romeinse tijd en middeleeuwen:

- een wierde uit de Romeinse tijd en middeleeuwen (Vossenbult bij Overschild; nr. 6992);
- borgterreinen of voormalige buitenplaatsen uit de late middeleeuwen en/of nieuwe tijd:
 - de borg Klein Martijn of Petit Martin bij Harkstede (nr. 5456). Deze borg wordt voor het eerst genoemd in 1633. De familie Clant was in die tijd eigenaar van Klein Martijn. De borg is in 1896 afgebroken. Nu ligt ter plaatse van het borgterrein een bos;
 - de Fraeylemaborg bij Slochteren is de enige borg die nog in al zijn oude luister aanwezig is (nr. 6918). Deze borg wordt voor het eerst genoemd in de tweede helft van de 15de eeuw, maar dan als Fraeylemaheerd. In de 16de eeuw is sprake van een borg. Aan het eind van de 18de eeuw en in de 19de eeuw is de Fraeylemaborg grondig verbouwd. De tuinen werden eveneens aangepakt en zijn aangelegd in Engelse landschapsstijl. Tevens zijn in dezelfde tijd twee schathuizen op het voorterrein gebouwd;

- een terrein met daarin het Ufkenshuis en het Ewenshuis bij Siddeburen (nr. 6919)(zie afbeelding 19). Ene Popko Ufkens, commissaris van de dijken, was in de 16de eeuw eigenaar van het Ufkenshuis. Direct ten westen van het Ufkenshuis stond volgens een schriftelijke bron uit 1558 het Ewenshuis dat in bezit was van Itko Ewens. In de 17de eeuw zijn beide borgen in handen gekomen van de familie Rengers;
 - de Ruitenborg bij Froombosch wordt in 1598 voor het eerst genoemd met als eigenaar Hayco Froma up die Ruyt (nr. 7035). Later kwam de Ruitenborg in handen van de families Rengers en Piccardt. Een gewelfde kelder in de boerderij die nu op het terrein staat, herinnert nog aan de oude borg.
- bewoningssporen uit de late middeleeuwen ten noorden van Tjuchem (nr. 5617);
 - bewoningssporen uit de late middeleeuwen ten westen van Schaaphok aan de zuidzijde van het Slochterdiep (nr. 8450);
 - huiswierden uit de middeleeuwen en/of nieuwe tijd bij Luddeweer (nr. 14927) en Overschild (nr. 6979);
 - resten van het vrouwenklooster Maria Gratia te Schildwolde (gesticht in 1204)(nr. 7031);
 - resten van het 15de-eeuwse kloostercomplex St. Helena bij Scharmer (nrs. 7032 en 15285);
 - historische kerkterreinen en directe omgeving van Harkstede (nr. 15310) en Kolham (nr. 15312);
 - de historische dorpskernen van Slochteren (nr. 15263), Siddeburen (nr. 15268), Schildwolde (nr. 15270) en Hellum (nr. 15272).

Afbeelding 19: Kadastrale minuut van Siddeburen met binnen de rode omlijning de voormalige borgterreinen Ufkenshuis en Ewenshuis (naar: Formsma et al., 1987).

Het AMK-terrein aan de Luddeweersterweg bij Lageland (nr. 7034) met daarin een overslibde nederzetting uit de ijzertijd is niet meer als zodanig op de Beleidskaart Archeologie gezet, omdat archeologisch booronderzoek op deze locatie heeft uitgewezen dat binnen dit AMK-terrein geen overslibde nederzetting aanwezig is. Het terrein was eertijds op de Archeologische Monumentenkaart van de provincie Groningen gezet op basis van de vondst van een complete pot uit het begin van de jaartelling. Deze pot is in 1984 in een veenlaag op een diepte van 1,25 m onder maaiveld aangetroffen bij het graven van een sloot. Op het hier aanwezige veenpakket ligt een dikke laag klei. De overslibde nederzetting zou zich op het veen, onder de kleilaag moeten bevinden. Omdat de pot helemaal aan de westkant van AMK-terrein 7034 is aangetroffen, wordt vermoed dat de overslibde nederzetting mogelijk westelijk van het huidige AMK-terrein heeft gelegen. Het gebied ten westen van het AMK-terrein (mogelijke locatie overslibde nederzetting) heeft nu een hoge verwachting (roze vlak) gekregen op de beleidskaart. Het voormalige AMK-terrein is als *Aandachtspunt (paars omlijnd gebied)* op de beleidskaart aangegeven.

Andere archeologisch en cultuurhistorisch waardevolle terreinen (nog niet geregistreerd op de AMK)

Uit verscheidene inventariserende veldonderzoeken (in het kader van de landinrichting, groenprojecten en de ontwikkeling van Meerstad) van de

afgelopen decennia is een groot aantal archeologisch waardevolle locaties naar voren gekomen, die behoudenswaardig zijn. Bij deze waardevolle terreinen gaat het om uitbreidingen van AMK-terreinen; huiswierden en een vlaknederzetting; steenhuizen, borgen en buitenplaatsen; kerken, begraafplaatsen en pastorieën; historische boerderijplaatsen.

Uitbreidingen AMK-terreinen (paars vlak op de beleidskaart)

Uitbreidingen borgterreinen

De omvang van het AMK-terrein (5456) met de resten van de borg Klein Martijn is aan de hand van historisch kaartmateriaal uitgebreid, omdat het AMK-terrein niet geheel overeenkomt met de grootte van het historische borgterrein.

Het AMK-terrein (7035) van de Ruitenburg is uitgebreid met de grachten die er om heen hebben gelegen.

Uitbreidingen kerkterreinen

Het AMK-terrein 15310 met de historische kern van Harkstede en daarbinnen de kerk en het kerkhof is uitgebreid met het pastorieterrein (pastorie en erf). Het AMK-terrein 15312 met de kerk van Kolham is uitgebreid met de viskenij. AMK-terreinen 7032 en 15285 met daarin de resten van het kloostercomplex St. Helena te Scharmer hebben een kleine uitbreiding gekregen aan de westkant.

AMK-terrein 15263 met daarop de kerk en het kerkhof van Slochteren is uitgebreid met de pastorie met bijbehorende percelen en vijver (viskenij).

Gerechtsplaats

Ten oosten van Kolham, het vroegere Oost-Kolham, was in de late middeleeuwen/nieuwe tijd een gerechtsplaats, het Kaakheem, aanwezig. Het Kaakheem wordt in 1231 genoemd omdat in dat jaar de moordenaar van een monnik Folkardus, de diaken van Fene op die gerechtsplaats werd berecht. Vermoedelijk was deze Folkardus belast met het toezicht op de veenafgravingen in dit gebied.

Huiswierden en een vlaknederzetting (bruine afgeronde vlakken)

In het noordelijke deel van de gemeente Slochteren zijn bij inventarisaties 52 huiswierden getraceerd (bron: Wierdenkaarten Clingeborg). Negen wierden liggen binnen het plangebied "Meerstad". Zo ligt het borgterrein Vossenborg op een huiswierde en ten westen hiervan is nog een wierde aanwezig. Bij de buurtschap Heidenschap liggen vier huiswierden, terwijl in de noordoost hoek van het plangebied Meerstad nog eens drie wierden zijn aangetroffen. Deze wierden, daterend uit de late ijzertijd/Romeinse tijd tot middeleeuwen, zijn de

meest zuidelijk gesitueerde wierden in de provincie Groningen. De andere huiswierden liggen in de gebieden direct ten zuiden van het Eemskanaal en dan vooral op oeverwallen, inversieruggen en oude dijken (o.a. bij Tjuchem, Overschild, Luddeweer, Roeksweer, Blokum en Heidenschap). Veel huiswierden zijn in de nieuwe tijd in gebruik genomen als boerderijplaats.

Ten zuidwesten van Schaaphok is een wierde of vlaknederzetting aangetroffen. Deze vindplaats ligt op het veen, waarop men destijds eerst een lichte grondverbetering heeft aangebracht in de vorm van zandlaagjes.

Steenhuizen, borgterreinen en buitenplaatsen (geel omljnd en gerasterd)

Steenhuizen, borgen, buitenplaatsen en hofsteden, die niet als terrein op de AMK staan en nu als cultuurhistorisch waardevol terrein (op de beleidskaart geel gerasterd) zijn toegevoegd, zijn de volgende:

- de borg Menolda in Hellingum: er wordt verondersteld dat hier in de 13de eeuw sprake was van een steenhuis. De Menolda's komen in de Kroniek van Wittewierum voor vanwege hun betrokkenheid bij allerlei veten in het Duurswold. In 1459 kwam dit bezit in handen van de familie Rengers. Het borgterrein lag ten zuiden van de doorgaande weg door Hellingum;
- de veenborg Overveen ten westen van de doorgaande weg te Scharmer. Op de Bonnekaart uit circa 1900 staat deze veenborg nog aangegeven (zie afbeelding 1);
- de buitenplaats Werk en Rust ten zuiden van de veenborg Overveen te Scharmer. In 1828 kwam deze buitenplaats in gebruik als pastorie (zie afbeelding 1);
- de buitenplaats Rozenborg ten westen van Scharmer. Deze buitenplaats wordt voor het eerst genoemd in 1771 en is in 1835 afgebroken;
- de veenborg Tilburg stond ten noorden van de Borgweg bij de buurtschap Borgweg. Deze veenborg wordt voor het eerst genoemd in 1771 en is afgebroken in 1929;
- het terrein van de borg Schattersum en de buitenplaats Wijchgelsheim aan weerszijden van de doorgaande weg in Schildwolde. Rond 1600 is voor het eerst sprake van de borg Schattersum. Na afbraak van de borg in 1822 werd nabij de oude borglocatie de buitenplaats Wijchgelsheim gebouwd (afgebroken in 1880);
- de buitenplaats Vossenborg (hierboven al genoemd als één van de huiswierde-locaties) ten zuiden van het Slochterdiep. Deze buitenplaats wordt in 1769 genoemd;
- de mogelijke buitenplaats Wittenplaats ten oosten van de kerk van Harkstede. De kadastrale minuut uit circa 1830 laat hier de aanwezigheid van een landgoed zien. De buitenplaats was aan het begin

- van de 19de eeuw in bezit van een raadsheer van de stad Groningen, David Fredrik Brauwer;
- Vinkers ten noorden van Schildwolde. Op deze locatie staat nu de boerderij Vinckersum. In de 17de eeuw woonden hier aanzienlijke families die er ook het boerenbedrijf uitoefenden. Op de dam in de gracht rond de boerderij staat een duivenslagpoort die mogelijk uit 1659 stamt;
 - Nieuw Tivoli ten oosten van Siddeburen. Op de kadastrale minuut staat hier alleen een boerderij met landerijen, maar op de historische atlas uit 1851 is deze boerderij omgeven door een groot tuincomplex;
 - vermoedelijk borgterrein op basis van de minuutplan bij Scharmer; op Hottingerkaart een boerderij;
 - het Herenhuis Sans Souci van de familie Wijchghel van de borg Schattersum te Schildwolde. Lodewijk Hendrik Wijchgel liet het huis in 1820 bouwen bij het Schildmeer. Het huis werd later een herberg en is in 1944 verwoest;
 - een mogelijk steenhuis op basis van de kadastrale minuut, wellicht het Huis te Scharmer. Op de Hottingerkaart staat op deze locatie een boerderij. Verondersteld wordt dat het Huis te Scharmer ten noorden van de buitenplaats Rozenburg heeft gestaan. Het Huis te Scharmer wordt in de 15de eeuw genoemd. De Kroniek van Wittewierum rept al in de 13de eeuw van ene Snelgerus van Skiramere, die te Scharmer zou hebben gewoond. In de 15de eeuw woont de familie Rengers van Ten Post op de borg te Scharmer. Deze familie stichtte ook het klooster Sint Helena te Scharmer;
 - een mogelijk steenhuis bij Slochteren, op basis van een kloostermoppenfundering;
 - 't Hof aan de oostkant van Kolham. 't Hof werd in 1499 geplunderd door jonker Nittert Fox, hoofdman van de hertog van Saksen, en zijn legertje van ongeveer 250 krijgsknechten. Deze krijgsbende werd verslagen door de stad-Groningers die te hulp schoten;
 - bij Klein-Harkstede moet in de 15de eeuw een stenen kemenade met bijbehorende bezittingen hebben gestaan. Deze kemenade kwam in 1459 in bezit van Johan Rengers van Ten Post. Het archeologische bedrijf ARC heeft bij een opgraving een steenhuis gevonden bij Lutke-Harkstede.

Direct ten zuiden van de plaats Kolham lagen de tuinen en landerijen die behoorden tot de buitenplaatsen Jagtwijk en Vredenburg. De vroegere bebouwing heeft op het grondgebied van de gemeente Hoogezand-Sappemeer

gestaan. Tot 1943 hoorde het gebied waarin de buitenplaats Jagtwijk stond bij de gemeente Slochteren.

Daarnaast wordt door Beckeringh (1781) en Formsma et al. (1987) nog melding gemaakt van een aantal steenhuizen, borgen en buitenplaatsen, waarvan de exacte locatie niet terug te vinden is op historisch kaartmateriaal. Deze cultuurhistorisch waardevolle terreinen zijn derhalve niet op de kaart gezet. Het gaat om de volgende vermeldingen:

- Voorburg ligt volgens de kaart van Beckeringh (1781) ten noorden van de doorgaande weg in Slochteren (tegenover de kerk). Deze borg is niet uit jonger kaartmateriaal te herleiden;
- in Siddeburen is aan het eind van de 15de eeuw sprake van het Eylkenshuis waar de hoofdeling Heylke Johans woonde. De exacte locatie van deze borg is echter nog niet bekend. Volgens Formsma (1987) is het Eylkenshuis mogelijk de voorganger geweest van het Later Ufkenshuis (AMK-terrein 6919);
- de Kroniek van Wittewierum noemt in 1295 ook een steenhuis in Schildwolde van ene Dodo Jeldinga. Het is niet duidelijk of de locatie van de al eerder genoemde borg Schattersum mogelijk dezelfde is als de locatie van dit steenhuis;
- bij Scharmer moet de buitenplaats Ballinga (Ballingaheerd) hebben bestaan, maar ook deze locatie valt niet te herleiden uit historisch kaartmateriaal. Deze buitenplaats is aan het begin van de 19de eeuw verkocht;
- de borg Nijenhof lag zuidelijk van de huidige boerderij Nijenhof aan de westkant van de Scharmer Ae (ten noorden van Woudbloem). De borg wordt in 1614 voor het eerst genoemd en was in bezit van de familie Clant. De exacte borglocatie is echter niet te achterhalen.

Oude kerken, pastorieën en begraafplaatsen (zeegroen omljnd en gespikkeld)

In een groot aantal kernen binnen de gemeente Slochteren zijn middeleeuwse kerkterreinen aanwezig. Daarnaast is er nog een aantal voormalige kerkterreinen waar middeleeuwse kerken hebben bestaan. Behalve kerken zijn historische kerkhoven/begraafplaatsen op de beleidskaart gezet, als ook een aantal pastorieën.

- in de late middeleeuwen kende het gehucht Heidenschap een kerk. De inwoners konden de kerk niet goed onderhouden en de rechten van de parochie Hydense gingen vóór 1500 over naar het Sint-Geertruids- of Pepergasthuis in Groningen. In 1589 is de kerk afgebroken;
- in Harkstede ligt een laatmiddeleeuws kerkterrein. De toren dateert uit de 13de eeuw, terwijl de kerk aan het eind van de 17de eeuw herbouwd is

- op last van Henric Piccardt en Elisabeth Rengers, bewoners van de borg Klein Martijn;
- de pastorie van Harkstede ten noorden van hierboven genoemd kerkterrein;
 - in Schildwolde is eveneens een van oorsprong laatmiddeleeuws kerkterrein aanwezig. De Juffertoren dateert uit de 13de eeuw. In die tijd moet er ook een stenen kerk gebouwd zijn. In 1686 is de huidige kerk op de fundamenten van de afgebroken middeleeuwse kerk gebouwd;
 - de pastorie van Schildwolde dateert uit 1755;
 - het kerkterrein van Slochteren dateert uit de 13de eeuw. De huidige kerk is het dwarspand van de vroegere laatmiddeleeuwse kruisbasiliek die op het kerkterrein gestaan heeft. De vrijstaande zadeldaktoeren bij de kerk dateert uit circa 1300. Hierin hangt een luidklok uit 1373 die mogelijk afkomstig is uit de vroegere kloosterkerk van het klooster Bloemhof te Wittewierum.
 - de pastorie van Slochteren met viskenij;
 - de kerk en het kerkhof van Kolham uit de 13de eeuw (oudste vermelding 1291). De parochiekerk kwam na de Reductie van Groningen in handen van de provincie. De provincie liet in 1641 een nieuwe kerk bouwen. In 1694 werden de rechten verkocht aan Henric Piccardt;
 - de pastorie van Kolham met de viskenij;
 - kerkterrein en kerkhof van Scharmer uit de late middeleeuwen. De kerk uit 1296 werd in 1824 afgebroken. Het oude kerkhof is nog aanwezig;

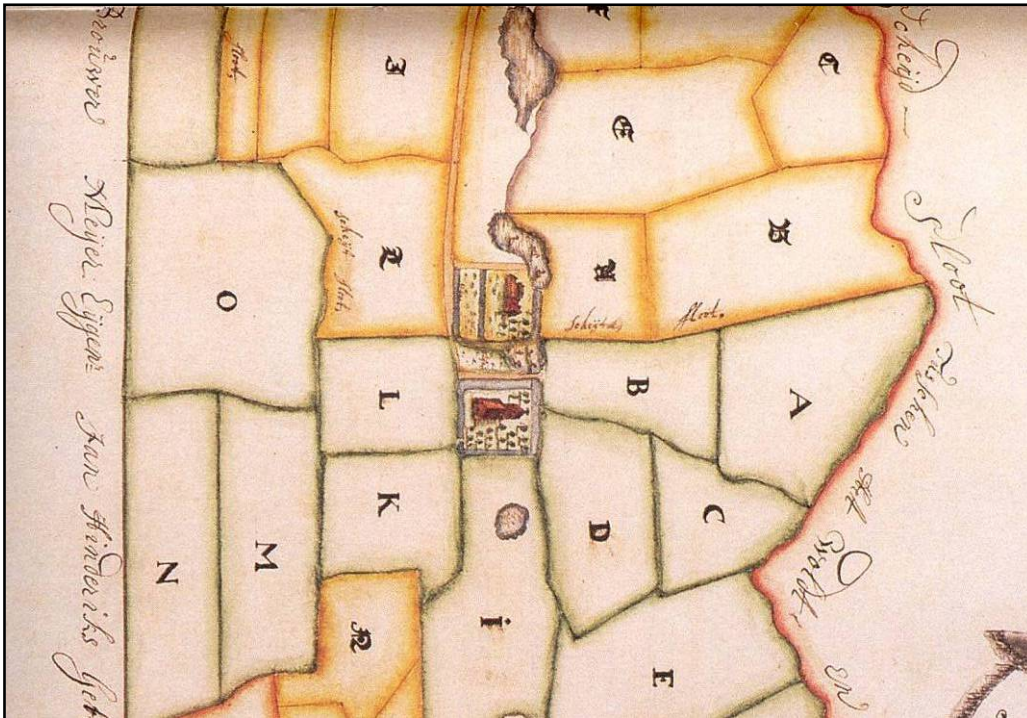
Afbeelding 20: De voormalige kloosterkerk van Scharmer, kort voor de afbraak in 1824. De kruisherenpriorij uit 1489, gewijd aan Sint-Helena, was het laatste klooster dat in de huidige provincie Groningen werd gebouwd. Tekening is na de afbraak gemaakt door Jan Ensing (1819-1894).

- het kerkterrein van Siddeburen uit circa 1200;
- de pastorie van Siddeburen;
- het kerkterrein van Hellum uit de 12de eeuw. Het schip dateert uit de tweede helft van de 12de eeuw en het koor uit het begin of het midden van de 13de eeuw. Ook de toren dateert uit de late middeleeuwen;
- de pastorie bij de kerk van Hellum;
- de mogelijke locatie van de kerk van Oostwold. Het betrof een grote kerk van 90 voet lang, waarvan de fundamenten in 1831 gerooid zijn;
- de Joodse begraafplaats in Kolham d.d. 1836;
- de mogelijke locatie van de kerk/kapel van Gaarveen. Emo heeft het in de Kroniek van Wittewierum over *Fene* waar een kapel stond.

Historische boerderijplaatsen (oranje omljnd en gerasterd)

Binnen het grondgebied van de gemeente Slochteren ligt een groot aantal historische boerderijplaatsen. Sommige boerderijplaatsen gaan zelfs terug tot in de late middeleeuwen en waren tot het eind van de 16de eeuw vaak in het

bezit van kloosters. In 1595 werden de kloostergoederen gesecculariseerd en door de Provincie geconfisqueerd.

Afbeelding 21: Provincieplaatsen bij Eelshuis (bron: Kaart 91 uit de Atlas der Provincielanden: provincieplaatsen). De kaart is een kwartslag gedraaid zodat het noorden boven ligt.

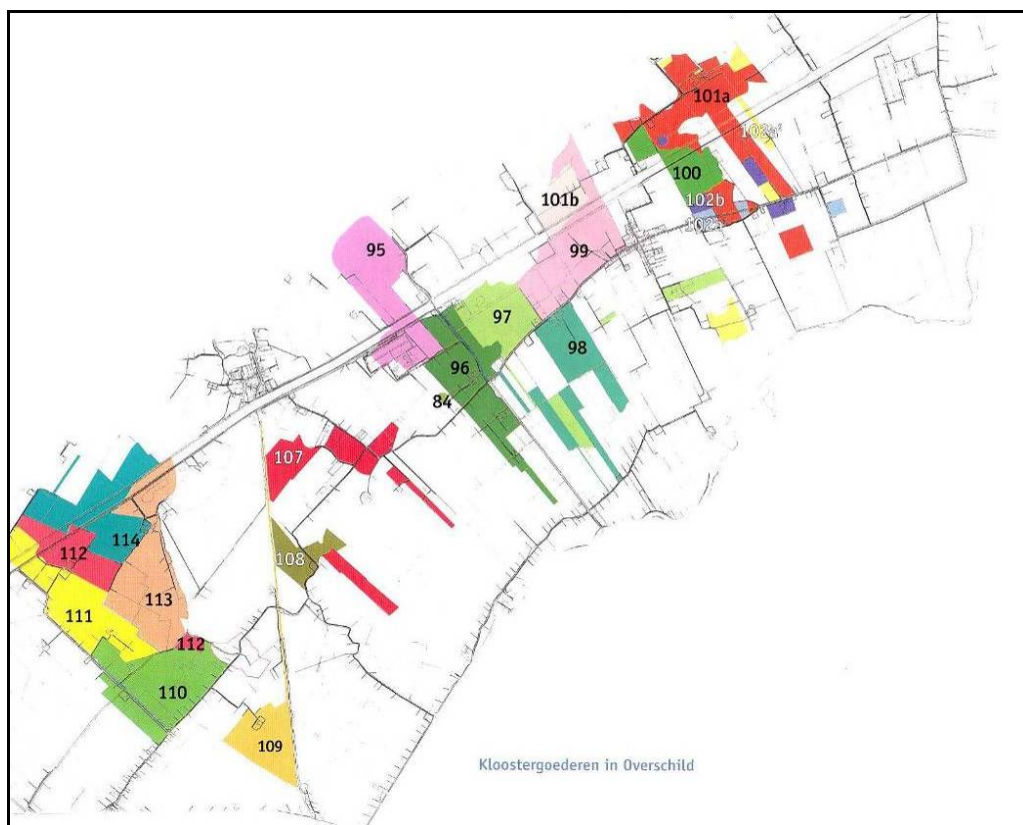
Aan het begin van de 17de eeuw werden de goederen verdeeld over de Stad en de Provincie. In de Atlassen der Stads- en Provincielanden (Schroor 1996 en 1997) is een aantal kaarten met voormalig kloosterbezit opgenomen. De volgende voormalige kloosterplaatsen (oranje gerasterd) uit deze atlassen zijn opgenomen op de Beleidskaart Archeologie van de gemeente Slochteren:

- Eelshuis onder Siddeburen. Twee boerderijplaatsen, gelegen op een dekzandrug. De twee boerderijplaatsen behoorden eertijds tot het bezit van Heveskesklooster (Oosterwierum) (Atlas der Provincielanden, kaart 91)(zie afbeelding 21);
- ten westen van de kerk van Kolham lag een langgerekt gebied - van de Slochter Ae in het noorden tot de bocht in het Winschoterdiep in het zuiden. Het gebied was in eigendom van het klooster Wittewierum. Aangrenzend lagen nog kloosterlanderijen van het Convent van Thesinge. In Kolham stonden twee boerderijplaatsen die bij deze landerijen hoorden (Atlas der Provincielanden, kaart 92). Ook aan de trekweg langs het Winschoterdiep stond nog een boerderij, maar deze valt onder het grondgebied van de gemeente Hoogezand-Sappemeer;

- bij Schaaphok ligt een stadsplaats met landerijen (grotendeels) ten zuiden van het Slochterdiep (Atlas der Stadslanden, kaart 44). Aanvankelijk hoorde dit bezit bij het Huis te Scharmer, maar in 1489 werden deze goederen geschonken aan het Kruisherenklooster te Scharmer.

Bij een stadsplaats, die ten zuidoosten van het Damsterdiep stond (huidige gemeente Ten Boer), hoorden nog landerijen die ten westen van de Wolterssummer Ae bij Luddeweer (gemeente Slochteren) lagen.

Het is duidelijk dat de in Atlassen der Stads- en Provinciëlanden niet alle voormalige kloosterbezit binnen de gemeente Slochteren is opgenomen. Dit komt naar voren in het Boerderijenboek van de gemeente Ten Boer en Overschild (Pastoor, 2006). Omdat het gebied ten zuiden van het Eemskanaal tot 1962 bij de gemeente Ten Boer hoorde, is dit gebied meegenomen in bovengenoemd boerderijenboek. In het kader van dit lijvige boekwerk is nader onderzoek gedaan naar de kloosterplaatsen binnen de oude gemeentegrenzen van Ten Boer. Voor de rest van het grondgebied van de gemeente Slochteren is een dergelijk boerderijenboek nog niet aanwezig, maar al wel in de maak. Mogelijk dat in de toekomst nog meer boerderijplaatsen zijn aan te wijzen, die ooit kloosterbezit waren en dus hun wortels in de late middeleeuwen hebben. In het Boerderijenboek van Ten Boer en Overschild staan kloosterplaatsen aangegeven bij Roeksweer, Blokum, Lageland-Luddeweer en Overschild (zie afbeelding 22). Het gaat hierbij om kloostergoederen (boerderijen en landerijen) die ooit toebehoorden aan de kloosters van Wittewierum, Schildwolde, Oosterwierum, Essen, Ter Apel en het Fraterhuis te Groningen.

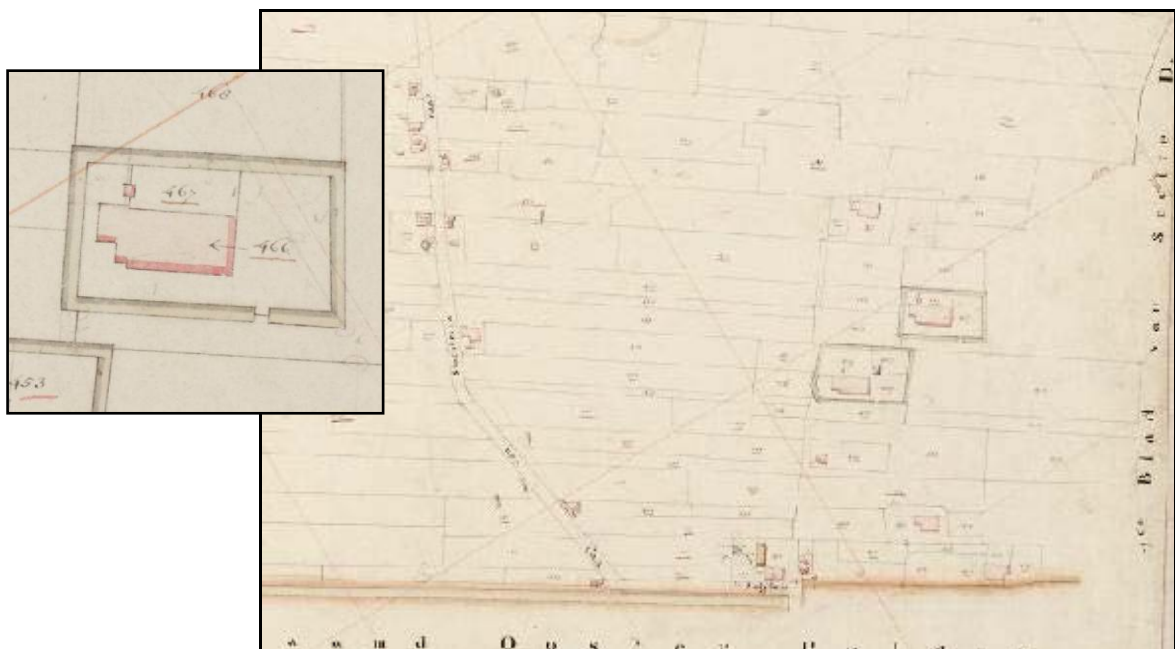
Afbeelding 22: Kloostergoederen Overschild (bron: Boerderijen Gemeente Ten Boer en Overschild, p. 93).

De volgende kloosterplaatsen (oranje omlijnd en gerasterd) zijn op de Beleidskaart Archeologie van de gemeente Slochteren opgenomen:

- de boerderijplaats aan de Meenteweg 8 ten westen van Overschild was eertijds bezit van het klooster Wittewierum (nr. 96);
- de boerderij aan de Graauwedijk 12 ten westen van Overschild behoorde eveneens tot het kloosterbezit van Wittewierum (nr. 97);
- de boerderij aan de Graauwedijk 15 bij Overschild was bezit van het klooster Gratia Sanctae Mariae te Schildwolde (nr. 98);
- aan de Graauwedijk 14a ligt de boerderij Klein Transvaal (van 1470–1600 Witte Munchuijs genaamd), eveneens in eigendom bij het klooster van Schildwolde (nr. 99);
- ter plaatse van de huidige boerderij aan de Laanweg 2 ten zuiden van Woltersum stond eertijds een kloosterplaats (afgebroken circa 1825) behorend bij de bezittingen van het klooster te Schildwolde (nr. 107);
- ten noorden van de Graauwedijk op nummer 74 stond de boerderij die in bezit was van het klooster Oosterwierum (Heveskesklooster) bij Delfzijl (nr. 101A);
- de boerderij aan de Luddeweersterweg 6 bij Lageland–Luddeweer behoorde tot het kloostergoed van Essen of Yesse bij Haren (nr. 108);

- aan de Luddeweersterweg 5 staat de boerderij Aingehorn ofwel Eikenhorn die in bezit was bij het klooster Ter Apel (nr.109);
- bij Lageland stonden eertijds twee boerderijen die in het bezit waren van het Fraterhuis te Groningen. De noordelijke boerderij, Kalverhuizen, heeft altijd op het perceel aan de Lagelandsterweg 3 gestaan. Het is niet duidelijk waar de andere boerderij heeft gestaan (nr. 110);
- de twee boerderijen aan de Lagelandsterweg 13 en 15 in Roeksmeer waren eveneens in eigendom van het Fraterhuis (nrs. 111 en 112). De Kleisloot liep oorspronkelijk langs de wierde Roeksweer;
- ook de twee boerderijen Blokum 10 en 12 op de wierde Blokum waren bezit van het Fraterhuis (nrs. 113 en 114).

Daarnaast is nog een groot aantal andere historische boerderijplaatsen (oranje gerasterd) op de Beleidskaart Archeologie opgenomen. Het gaat hier om boerderijplaatsen, die reeds op de kadastrale minuten uit 1830 staan aangegeven. Een van deze boerderijen is de Geertsemaheerd te Slochteren, die dateert uit het midden van de 17de eeuw en is vernoemd naar de familie Geertsema die hier vanaf 1795 woonachtig was. In 1850 is rond deze boerderij een Engelse landschapstuin aangelegd naar het ontwerp van de Groninger tuinarchitect Vroom.

Afbeelding 23: Kadastrale minuut van Slochteren uit circa 1830 van de Geertsemaheerd.

Een aantal historische boerderijplaatsen in het gebied van het toekomstige Meerstad en in een deels vergraven natuurgebied bij ten oosten van Overschild is als *Aandachtspunt* (paars omlijnd) op de beleidskaart terecht gekomen.

Historische kernen en bebouwing, molens en spoorwegemplacementen (blauw omljnd en gearceerd; buurtschappen: alleen als een zwerm historische boerderijplaatsen meegenomen (oranje omljnd en gerasterd)

Op basis van de kadastrale minuten zijn de historische dorpskernen nader bekeken en zijn de begrenzingen van de oude kernen vastgesteld. Op de Beleidskaart Archeologie zijn delen van de dorpen Slochteren, Schildwolde, Hellum en Siddeburen aangegeven als historische kern.

Behalve de historische dorpskernen zijn in de gemeente Slochteren ook nog buurtschappen en oude ontginningslinten aanwezig. Van deze buurtschappen zijn alleen de (verdwenen) boerderijen op de beleidskaart gezet (oranje omljnd en gerasterd) en niet als aaneengesloten historische kernen en bebouwing zoals de grotere dorpskernen op de kaart staan. Het betreft de buurtschappen Heidenschap, Luddeweer-Lageland, Denemarken, Klein-Harkstede, Froombosch, Veendijk, Oostwold, Steendam, Tjuchem en Graauwendijk (Overschild). Daarbij is uitgegaan van de bebouwing zoals deze aan het begin van de 19de eeuw op de kadastrale minuten stond.

Afbeelding 24: Bonnekaart circa 1900 met de buurtschap Veendijk en ten zuiden daarvan de Siepsloot.

Van de buurtschap Veendijk (in het zuidoosten van de gemeente Slochteren) liep eertijds een veendijk naar de boerderijen van Eelshuis (zie afbeelding 24). De dijk moest het zure veenwater en het water uit de Siepsloot tegenhouden. In de 18de–19de eeuw lag langs deze dijk een boerderijenlint dat nu grotendeels verdwenen is (niet als bebouwingslint aangegeven, maar wel als losse boerderijplaatsen [oranje omlijnd en gerasterd]). Een gedeelte van de historische veendijk is wel als cultuurhistorisch en landschappelijk waardevol lijnelement (bruine lijn) op de Beleidskaart Archeologie meegenomen.

Ten oosten van de Hoofdweg van Ruisscherbrug naar Harkstede lag tot in de 20ste eeuw een boerderijenlint, dat nu deels verdwenen is. Mogelijk gaat het hier om een ontginningslint dat ouder is dan de boerderijen aan de Hoofdweg. Op historische kaarten is deze ontginningsas goed waar te nemen. De boerderijplaatsen uit dit lint staan op de Hottinger-atlas uit het eind van de 18de eeuw en op de kadastrale minuut uit 1830 aangegeven. Deze historische boerderijplaatsen (grotendeels verdwenen) staan op de Beleidskaart Archeologie alleen als terrein (oranje omlijnd en gerasterd) aangegeven en niet als bebouwingslint.

Op de Beleidskaart Archeologie staan zes, nog bestaande molens aangegeven. Het betreft drie poldermolens en drie korenmolens die allen een wettelijke bescherming kennen:

- poldermolen Fraylemamolen/Meneersmeulen/Lutjemeulen aan de Groenedijk bij Slochteren;
- poldermolen De Groote Polder aan de Groenedijk bij Slochteren;
- poldermolen De Ruiten aan de Groenedijk;
- korenmolen Windlust in Overschild;
- korenmolen Entreprise te Kolham;
- korenmolen Stel's Meulen in Harkstede.

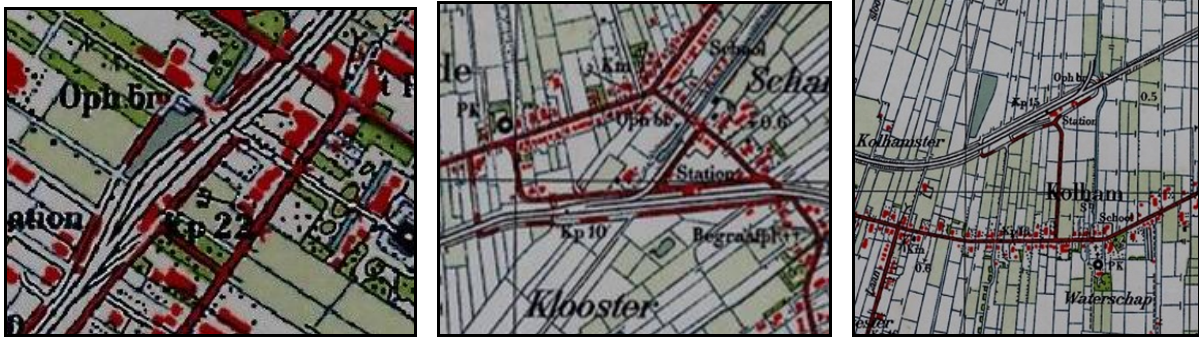
De nog aanwezige stationscomplexen te Slochteren, Harkstede en Kolham van het Woldjerspoor uit 1929 zijn als cultuurhistorisch waardevol op de Beleidskaart Archeologie opgenomen (blauw omlijnd en gearceerd). Bij de voormalige stationsgebouwen van het Woldjerspoor in Slochteren, Harkstede en Kolham waren spoorwegemplacements en loshavens aanwezig. In Slochteren werden loshavens aangelegd die haaks op het Slochterdiep werden gegraven. Tussen station en havens lagen eertijds overslagterreinen met een zijspoor richting loshavens. Ook kende het emplacement een watertoren

(verwoest in WO II). Ter plaatse van het Woldjerspoor is later de provinciale weg (N387) aangelegd, waarmee het voormalige spooreplacement het veld heeft moeten ruimen. De loshavens zijn nog steeds aanwezig.

Afbeelding 25: Spooreplacement Slochteren met stationsgebouw en watertoren (bron: www.nnttm.nl).

Ook in Harkstede takte een spoor af naar de loshaven die in het verlengde was gegraven van het Nieuwe Rijpmakanaal. Deze loshaven is nog als losstaand waterelement in Harkstede aanwezig. Ook het stationsemplacement bij Kolham kende een aftakking richting loshaven, een verbreding van de Hofslot. Bij de aanleg van het emplacement is in de Hofslot een bocht aangelegd. Vanuit deze loshaven ten noorden van Kolham konden goederen per schip af- of aangevoerd worden via Hofslot, Slochter Ae en Slochterdiep. Ook een aantal emplacementen staat als historische bebouwing (blauw omljnd en gearceerd) op de kaart ingetekend.

Afbeelding 26: Topografische kaart uit 1934 met spooreplacements van Slochteren, Harkstede en Kolham (bron: www.watwaswaar.nl).

De verdwenen stations en halteplaatsen langs het Woldjerspoor staan als *Aandachtspunt* (in de vorm van een blauw huisje) op de beleidskaart aangegeven.

Aan de zuidkant van het Schildmeer ligt een waardevol sluiscomplexje, de zogenaamde Haans(vaart)sluis. In de tweede helft van de 19de eeuw is de Haansvaart gegraven, in eerste instantie voor het afvoeren van vruchtbare wierdengrond naar de armere gronden van Hellum en omgeving. Later werden andere producten over het kanaal vervoerd zoals stadsvuil, stalmest, turf en landbouwproducten. De Haans(vaart)sluis is de verbinding tussen Haansvaart en Schildmeer. Het sluisje is in dit gebied nog het enige in zijn soort en staat op de beleidskaart aangegeven (blauw omljnd en gearceerd).

Afbeelding 27: Haansvaartsuis aan de zuidkant van het Schildmeer waar de Hansvaart uitkomt in het meer(foto Beeldbank Libau).

Daarnaast is nog de volgende cultuurhistorisch waardevolle bebouwing opgenomen:

- gemaal ten noordoosten van Schaaphok, waar de vroegere Molenwijk uitkwam in het Afwateringskanaal van Duurswold;
- 't Rechthuis ten oosten van de Fraeylemaborg.

Historische verkavelingsstructuren en cultuurlandschappelijk waardevolle relictten

Een aantal gebieden met historische verkavelingsstructuren of landschapselementen staat als cultuurlandschappelijk waardevol relict op de beleidskaart aangegeven. Het gaat daarbij om de volgende relictten:

- *cultuurhistorisch landschappelijk waardevolle waterlopen (blauwe lijn):*
 - de Borgsloot aan de westgrens van de gemeente;
 - delen van de Kleisloot bij de aardgaslocatie ten noorden van het Slochterdiep en in het Harksteder Broekland;
 - de Siepsloot aan de (zuid)oostkant van de gemeente (grens tussen Duurswold en Oldambt): deels niet meer zichtbaar aan maaiveld omdat de oude loop rechtgetrokken is;
 - het Schildmaar, een watergang die uitkomt in het Schildmeer;
 - de Munnikesloot van het Schildmaar naar de Graauwedijk;
 - een stukje sloot ten zuidoosten van Woltersum;
 - het Slochterdiep van Ruisscherbrug naar Slochteren;
 - de Benningsloot van Harkstede naar het Slochterdiep (tevens kerspeligrens tussen Harkstede en Scharmer);
 - het Nieuwe Rijpmakanaal parallel aan de Benningsloot;
 - oude Fivelloop: Slochter en Scharmer Ae.
- *cultuurhistorisch landschappelijk waardevolle lijnelementen (bruine lijn):*
 - het tracé van de Groene Dijk;
 - het tracé van de Graauwe Dijk;
 - de Veendijk ten zuiden van Siddeburen;
 - de onverharde Slochterweg met aan weerszijden oude sloten van Woltersum naar de Graauwedijk;
 - de Laan of Laanweg van Woltersum naar de Graauwedijk;
 - de Kanaalweg en Meerweg bij Overschild;
 - de Pauwenweg van Schaaphok richting Overschild;
 - het Padje van de Fraeylemaborg naar de Geertsemaheerd;
 - het voormalige Woldjerspoor.
- *cultuurlandschappelijk waardevol gebied (groen omlijnd en gerasterd):*
 - het tuincomplex ten noorden van de Fraeylemaborg;
 - het Harkstederbroekland ten zuiden van het Slochterdiep;
 - een aantal gebieden met een historische verkaveling langs de Slochter en Scharmer Ae;

- het gebied ten noorden van Schaaphok tussen de Woltersumer Ae en het Afwateringskanaal van Duurswold;
- een strook ten oosten van het Afwateringskanaal met daarin verlande meanders van het Schildmaar;
- een gebied ten oosten van het Schildmaar bij Blauwe Molen;
- verkavelingsblokken aan de zuidkant van het Schildmeer;
- de pingoruïne bij het Slochterbos;
- de baggerputten ten zuidwesten van Slochteren.

Beschermd dorpsgezicht

Het gebied van de Fraeylemaborg in Slochteren is een beschermd dorpsgezicht ex artikel 35 Monumentenwet 1988. Binnen dit beschermde dorpsgezicht bevindt zich een buitenplaats met daarop de Fraeylemaborg, het Zuider- en Noorderschathuis, een toegangshek, de brug, een duiventil en tuinbeelden. Binnen het beschermde dorpsgezicht vallen ook het zogenaamde Hoge Huis en een aantal monumentale woonhuizen en boerderijen aan de Hoofdweg, Noorderweg en het Padje.

Binnen het beschermde dorpsgezicht staat het voormalige stationsgebouw (1930) van het Woldjerspoor. Haaks op het Slochterdiep zijn in die zelfde tijd loshavens aangelegd. Tussen station en havens lagen eertijds overslagterreinen met een zijspoor in de richting van de loshavens. Ter plaatse van het Woldjerspoor is later de provinciale weg (N387) aangelegd, waarmee het voormalige spooreplacement het veld heeft moeten ruimen.

Afbeelding 28: Beschermd dorpsgezicht Slochteren (blauw omlijnd).

Archeologische verwachtingswaarden

Op grond van de bodemkundige eenheden zijn de verwachtingswaarden opgesteld. Met name de bodems waarin podzolvorming heeft plaatsgevonden zijn hierbij van belang. Bewoningsresten uit de prehistorie (steentijd) bevinden zich vooral op dergelijke bodems. De aanwezigheid van een podzolbodem duidt op goede ontwatering van het dekzand en de prehistorische mens had een bewoningsvoorkeur voor dergelijke droge bodems.

Binnen de gemeente Slochteren komen de volgende podzolbodems voor: veldpodzolgronden (bodemkaartcode Hn21), madeveengronden op zand met humuspodzol, beginnend ondieper dan 120 cm (aVp), laarpodzolgronden (cHn21), moerige podzolgronden met een veenkoloniaal dek en een moerige tussenlaag (iWp), moerige podzolgronden met een zavel- of een kleidek en een moerige tussenlaag (kWp), vlierveengronden op zand met humuspodzol, beginnend ondieper dan 120 cm (bodemkaartcode Vp), moerige podzolgronden met moerige bovengrond (bodemkaartcode vWp) en moerige podzolgronden met een humushoudend zanddek en een moerige tussenlaag (bodemkaartcode zWp).

De gebieden met podzolbodems hebben op de Beleidskaart Archeologie van de gemeente Slochteren een hoge verwachting gekregen. Het uitgebreide booronderzoek dat in het kader van de ontwikkeling Meerstad heeft plaatsgevonden, heeft aangetoond dat onder veenpakketten ook dekzandkopjes met podzolbodems kunnen voorkomen. Deze dekzandkopjes hebben eveneens een hoge verwachting gekregen. Zo ook de verhogingen (dekzandopduikingen) die zichtbaar zijn in het Actueel Hoogtebestand (AHN).

De gaafheid van bodems is ten behoeve van de beleidskaart meegewogen, immers gave bodems betekenen dat archeologische resten die in deze bodems aanwezig zijn, ook gaaf kunnen zijn. De aanwezigheid van een bouwvoor van maximaal 45 cm valt binnen de definitie van een gave bodem. Archeologische onderzoeken op percelen waar een dergelijke omvang van de bouwvoor aanwezig was, hebben aangetoond dat onder deze bouwvoor nog gave archeologische resten aanwezig zijn. Bodemverstoringen die dieper reiken dan de lagen waarin nog archeologische resten aanwezig kunnen zijn, hebben geleid tot de aanduiding 'lage verwachting' op de Beleidskaart Archeologie. De diepteligging van archeologische resten is doorgaans afhankelijk van bedekking met jongere sedimenten; dit betekent dat archeologische resten zich zowel aan of vlak onder het maaiveld kunnen bevinden indien geen jongere sedimentatie heeft plaatsgevonden, als ook op behoorlijke diepte in het geval van afdekking met zand, veen en kleipakketten. Bodemverstoringen die naar zegen wel hebben plaatsgevonden, maar die niet zijn geadministreerd, zijn niet op de beleidskaart verwerkt. Dergelijke verstoringen waren in het kader van het bureauonderzoek dat aan de beleidsnota en de

beleidskaart ten grondslag ligt, niet verifieerbaar. Ten aanzien van ruilverkavelingen wordt opgemerkt dat deze weliswaar in een recent verleden op grote schaal in vrijwel geheel Nederland hebben plaatsgevonden, maar dat van algehele verstering van archeologische resten in ruilverkavelingsgebieden geen sprake is. In de situatie van de gemeente Slochteren volstaat een verwijzing naar de archeologische veldonderzoeken die in het kader van het plangebied Meerstad en het plangebied Midden-Groningen (stroomgebied van de Slochter en Scharmer Ae) hebben plaatsgevonden en die, ondanks ruilverkavelingen en in het verleden aangelegde drainagestelsels, gave archeologische vindplaatsen aan het licht hebben gebracht. Vanzelfsprekend zullen percelen waarvan in de toekomst blijkt dat ze dusdanig diep verstoord zijn dat er geen gave archeologische resten meer te verwachten zijn, als gebied met een lage archeologische verwachting op de beleidskaart worden aangeduid. Drainage dient te worden beschouwd als een zeer plaatselijke en smalle bodemverstering die niet van invloed is op archeologische aanduidingen op de beleidskaart.

Gebieden met bodems die niet voor menselijke bewoning geschikt waren (natte bodems) en percelen waarvan is vastgelegd dat er diepe bodemverstering heeft plaatsgevonden, hebben de aanduiding 'lage verwachting' op de Beleidskaart Archeologie gekregen. Dit betekent dat er vanuit archeologisch oogpunt geen beperkingen voor die gebieden gelden.

Aandachtspunten

Een aantal andere relictten staat als "Aandachtspunt" op de Beleidskaart Archeologie aangegeven. Aan deze locaties zijn geen bestemmingsplanregels met de Waarde archeologie (WR-a) gekoppeld. Toch dient men er bij ingrepen op dergelijke locaties op verdacht te zijn dat er in de bodem nog resten aanwezig zijn die het documenteren waard zijn.

Drie historische (reeds vergraven of nog te vergraven) boerderijplaatsen in het gebied van Meerstad (waaronder de plaats Groenwijk; mogelijk zelfs een borgterrein) en een boerderijplaats in het deels vergraven natuurgebied ten oosten van Overschild is als *Aandachtspunt (paars omljnde locaties)* op de beleidskaart ingetekend.

Ten westen van het nu van de beleidskaart verwijderde AMK-terrein (nr. 7034) aan de Luddeweersterweg bij Lageland (nr. 7034) is een deel van een perceel als *Aandachtspunt (paars omljnde locatie)* op de kaart gezet, omdat hier een overslibde nederzetting uit de ijzertijd wordt verwacht.

De verdwenen stations en halteplaatsen langs het Woldjerspoor staan als *Aandachtspunt* (in de vorm van een blauw huisje) op de beleidskaart aangegeven. Het gaat om de volgende locaties:

- halte Bieleveldslaan;
- halte Froombosch;
- halte 's Gravenschans;
- halte Wychgelsheim;
- station Schildwolde–Scharmer;
- halte Zandelaan;
- station Siddeburen;
- halte Leentjerweg.

Het tracé van het Woldjerspoor zelf is eveneens een *Aandachtspunt* en staat op de beleidskaart aangegeven met een rode streepjeslijn.

ARCHIS-waarnemingen

Naast de bekende archeologisch waardevolle terreinen, die op de Archeologische Monumentenkaart staan aangegeven, zijn uit de gemeente Slochteren 80 waarnemingen geregistreerd bij de archeologische database ARCHIS van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Het betreft zowel waarnemingen die tijdens inventarisaties en nader onderzoek voor Meerstad, het Strategisch Groenproject Midden–Groningen en andere grote projecten zijn gedaan, als ook vondstmeldingen door amateurs. Bij het overgrote deel van deze waarnemingen betreft het vuursteenmateriaal dat te relateren is aan bewoning in het mesolithicum. De bekende waarnemingen staan met hun ARCHIS-waarnemingsnummer op de kaartbijlage Kaart archeologische waarnemingen aangegeven (zie Bijlage VII). Clusters van waarnemingen zijn door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed verwerkt tot AMK-terrein, mits er geen sprake was van verregaande bodemverstoringen.

9. De Beleidskaart Archeologie: doorvertaling naar bestemmingsplannen

De Beleidskaart Archeologie van de gemeente Slochteren is waar het gaat om de archeologische, cultuurhistorische en cultuurlandschappelijke waarden, samengesteld op basis van onderstaande bronnen en literatuur:

- Archeologische Monumentenkaart voor de provincie Groningen: archeologische waardevolle terreinen ofwel AMK-terreinen;
- ARCHIS-database van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: geregistreerde waarnemingen ofwel vindplaatsen;
- wierdenkaarten vervaardigd door bodemkundige A. E. Clingeborg: huiswierden;
- kadastrale minuutplans uit het begin van de 19de eeuw: historische bebouwing, waterlopen, dijken, wegen, etc.;
- “De Ommelander borgen en steenhuizen” (Formsma et al., 1987): steenhuizen, borgen en buitenplaatsen;
- de kaart van Beckeringh uit 1781: borgen en buitenplaatsen;
- “Boerderijen gemeente Ten Boer en Overschild” (Pastoor, 2006): voormalige kloosterboerderijen;
- Atlassen der Stadslanden en Provinciëlanden: voormalige kloosterboerderijen;
- historische militaire kaarten uit circa 1820, 1850 en 1900: historische bebouwing, ontginningslinten, watergangen, wegen en dijken;
- archeologische rapportages: nieuwe vindplaatsen en vrijgegeven gebieden;
- bodemkundige, geomorfologische en fysisch geografische kaarten;
- Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN).

De Beleidskaart Archeologie is daarnaast nog vervaardigd op basis van:

- een inventarisatie van gebieden waar in het verleden ontgrondingen of andere bodemverstoringen hebben plaatsgevonden;
- luchtfoto's;
- bebouwd gebied op basis van de moderne topografische kaart;
- VROM-dataset Begrenzing Bebouwd Gebied 2003 (deze dataset is aangevuld met recente gegevens).

Bestemmingsplancodes

Op de Beleidskaart Archeologie zijn de verschillende categorieën (terreinen, kernen en verwachtingen) met kleurvlakken, lijnen of arcering weergegeven. De AMK-terreinen staan met hun code (ARCHIS monumentnummer) aangeduid en de cultuurhistorisch waardevolle terreinen en lijnelementen staan met hun naam aangegeven (in de bijbehorende tekstlaag). Tevens komen er historische

kernen en bebouwing, molens en spoorwegemplacements op de beleidskaart voor, als ook cultuurhistorisch en landschappelijk waardevolle relictten. Het totale grondgebied van de gemeente Slochteren heeft daarnaast een hoge of lage archeologische verwachting gekregen.

Hieronder worden de verschillende categorieën nader toegelicht. Achter elk advies staat tussen haakjes de betreffende bestemmingsplancode. Deze staan ook in de legenda op de beleidskaart vermeld.

AMK-terreinen en cultuurhistorisch waardevolle terreinen: streven naar behoud; indien niet mogelijk: bureauonderzoek (WR-a 1: gebieden van archeologische en cultuurhistorische waarde)

Het gaat hierbij om de volgende terreinen:

- AMK-terreinen;
- uitbreiding AMK-terreinen;
- wierden;
- steenhuizen, borgterreinen en buitenplaatsen;
- oude kerken, pastorieën en begraafplaatsen.

Bij deze terreinen dient gestreefd te worden naar behoud van de archeologische en cultuurhistorische waarden. Op de beleidskaart zijn de AMK-terreinen voorzien van hun ARCHIS-monumentnummer (hard roze/cyclaan). Aanvullingen bij AMK-terreinen zijn met een paars vlak aangegeven; wierden met een bruin vlak; borgterreinen en buitenplaatsen geel omljnd en gerasterd; oude kerken, begraafplaatsen en pastorieën zeegroen omljnd en gespikkeld.

Bij terreinen die grotendeels bebouwd zijn, zijn bodemingrepen niet of nauwelijks te voorkomen (denk aan de aanleg van nieuwe riolering en aan- en herbouw, e.d.). In die gevallen dienen de bodemingrepen tot een minimum te worden beperkt. In alle gevallen geldt dat bij ingrepen dieper dan 40 cm onder maaiveld (-Mv) op deze terreinen archeologisch bureauonderzoek noodzakelijk is.

Historische kernen en bebouwing, boerderijplaatsen en cultuurhistorisch landschappelijk waardevolle lijnelementen en waterlopen: bureauonderzoek bij ingrepen > 100m² (WR-a 2: gebieden van archeologisch belang)

Het betreft de op de beleidskaart aangegeven historische bebouwing (clusters) (uitgezonderd de historische dorpskernen die op de AMK staan [WR-a 1]) gebaseerd op oudste kadastrale minuut. Daarnaast gaat het om historische bebouwing (historische boerderijplaatsen, stationscomplexen, spoorwegemplacements, molens, eenemaal en een sluiscomplex). De historische kernen en bebouwing, molens en oude spoorwegemplacements staan met een blauwe arcering op de beleidskaart aangegeven; de historische boerderijplaatsen zijn oranje omlijnd en gerasterd. Tevens gaat het om cultuurhistorisch landschappelijk waardevolle lijnelementen, zoals dijken en wegen (bruine lijnen) en cultuurhistorisch en landschappelijk waardevolle waterlopen (blauwe lijnen). Daarnaast is een aantal cultuurlandschappelijk waardevolle gebieden op de kaart gezet waar de historische verkaveling nog aanwezig is (dubbele groene arcering). Bij ingrepen groter dan 100 m² en dieper dan 40 cm –Mv in deze gebieden dient een bureauonderzoek te worden uitgevoerd. Voor bebouwde boerderijplaatsen geldt alleen een onderzoeksverplichting (bureauonderzoek) voor die delen van het terrein die nu nog onbebouwd zijn: vervanging van bestaande bebouwing (schuur of woonhuis) is niet onderzoeksplchtig. Voor verlaten (dus onbebouwde) boerderijplaatsen, zowel in gebieden met een lage archeologische verwachting (lichtgroene gebieden) als ook in gebieden met een hoge archeologische verwachting (lichtroze gebieden), geldt dat sleufloze en kettingdrainage is toegestaan.

Gebieden met een hoge archeologische verwachting: bureauonderzoek bij ingrepen groter dan 200 m² (WR-a 3: archeologische onderzoeksgebieden)

Deze gebieden zijn aangewezen op basis van de daar aanwezige bodemkundige eenheden. Hieronder vallen de gebieden met een hoge verwachting op de beleidskaart. Deze zijn op de kaart met een roze kleur aangegeven. Bureauonderzoek is nodig bij ingrepen groter dan 200 m² en dieper dan 45 cm.

Op de beleidskaart is de oude Fivelloop zelf (Scharmer Ae en Slochter Ae) aangegeven als een cultuurhistorisch/landschappelijk waardevolle waterloop (WR-a 2). Het dal van de voormalige rivier de Fivel, een zijtak van de pleistocene rivier de Hunze, is ook grotendeels als gebied met een hoge verwachting aangegeven. Dit gebied heeft weliswaar een lage verwachting voor archeologische nederzettingen, maar hier zijn met name in de buurt van dekzandkopjes afvaldumps, boten, aanlegsteigers, kades en dergelijke te verwachten. De laatste tijd heeft het onderzoek naar de archeologische waarde

van rivier- en beekdalen een hoge vlucht genomen en wordt het belang ervan steeds meer onderkend. Het Rijksbeleid is er op gericht ook onderzoek uit te voeren bij bodemingrepen in beek- en rivierdalen. Recentelijk heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed richtlijnen opgesteld voor archeologisch onderzoek in beekdalen, die ook aan de KNA zijn toegevoegd. Bij ingrepen groter dan 200 m² in het beekdal dient een bureauonderzoek te worden uitgevoerd.

Gebieden met een lage archeologische verwachting

Er is geen bureauonderzoek noodzakelijk in de volgende gebieden:

- gebieden met een lage archeologische verwachting op basis van de bodemsoort;
- afgegraven percelen;
- bebouwde delen van naoorlogse woonwijken, industrieterreinen;
- bebouwde erven;
- reeds op de aanwezigheid van archeologische waarden onderzochte gebieden.

Deze gebieden zijn op de beleidskaart in één kaartlaag gevat (Lage archeologische verwachting) en zijn niet afzonderlijk benoemd.

Dubbelbestemming Waarde – archeologie

De bovenstaande waarden en verwachtingen zijn vertaald naar bestemmingen. Bij het benoemen van de bestemmingen is gebruik gemaakt van de Standaard Vergelijkbare BestemmingsPlannen 2008 (SVBP 2008). Hierin wordt aan archeologie een dubbelbestemming toegekend: Waarde – archeologie. De volgende dubbelbestemmingen zijn aan de waarden en verwachtingen gekoppeld:

- Waarde – archeologie 1 (WR-a 1): gebieden van archeologische en cultuurhistorische waarde (AMK-terreinen; uitbreiding AMK-terreinen; wierden; steenhuizen, borgterreinen en buitenplaatsen; oude kerken, pastorieën en begraafplaatsen;
- Waarde – archeologie 2 (WR-a 2): gebieden van archeologisch belang (historische kernen en bebouwing, molens en oude spoorwegemplacements; boerderijplaatsen; cultuurhistorisch landschappelijk waardevolle lijnelementen of waterlopen; cultuurlandschappelijk waardevolle gebieden);
- Waarde – archeologie 3 (WR-a 3): archeologische onderzoeksgebieden (gebieden met een hoge archeologische verwachting).

Archeologisch bureauonderzoek

Indien de beleidskaart archeologisch onderzoek adviseert, bestaat dit in eerste instantie uit bureauonderzoek. De kosten die voortvloeien uit bureauonderzoek en mogelijk vervolgonderzoek, komen voor rekening van de initiatiefnemer. Het bureauonderzoek wijst uit of er nader archeologisch veldonderzoek nodig is en zo ja in welke vorm (zie Bijlage II: Stappenplan archeologie).

Ook kan het bureauonderzoek uitwijzen dat met een kleine aanpassing van de plannen en/of door het treffen van technische maatregelen archeologisch veldonderzoek vermeden kan worden. De verwachting op basis van ervaring over de afgelopen vijf jaar is dat het archeologisch onderzoek in veel gevallen beperkt zal blijven tot het bureauonderzoek.

10. Literatuurlijst en lijst geraadpleegde kaarten/bronnen

Literatuur

Alkemade, M. en E. Houting, Amersfoort 2004, *Duurswold. Fietsen rond het Schildmeer in Groningen. Archeologische Routes in Nederland 41.*

Bergsma, G.M.A. en N. van Malssen, Groningen 2008, *Een archeologisch inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven in het plangebied Meerstad fase 1, deelgebied B te Harkstede, gemeente Slochteren (Gr.). ARC-rapporten 2008-132.*

Boersma, J.W., Amersfoort 1967, Oudheidkundig bodemonderzoek in de Ned.-Herv. Kerk te Hellum (Groningen), in: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Jaargang 17. p. 141-155.*

Bongers, J.M.G, en M.L.J. Bergmans, Zuidhorn 2011, *Luddeweer, Luddeweersterweg 2 (gemeente Slochteren, Gr.), Een Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek. Steekproefrapport 2011/11-08.*

Buitenhuis, H., Groningen 2008, *Een waarderend archeologisch veldonderzoek (IVO) door middel van grondboringen op twee locaties in Fase I, gebied B, deelplan IV van het Plan Meerstad, Slochteren (Gr.). ARC-Rapporten 2008-12.*

Buitenhuis, H., Groningen 2008, *Een aanvullend archeologisch inventariserend veldonderzoek (IVO) door middel van grondboringen in Plangebied Meerstad, fase 3, gemeente Slochteren (Gr.). ARC-Rapporten 2008-23.*

Formsma, W.J., R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis, Assen/Maastricht 1987, *De Ommelander borgen en steenhuizen. Groninger Historische Reeks 2.*

Groenendijk, H.A., Groningen 1997, *Op zoek naar de horizon. Het landschap en zijn bewoners tussen 8000 voor Chr. en 1000 na Chr. Regio- en landschapsstudies nr. 4.*

Hekman, J.J., Amsterdam 2004, *Project Midden-Groningen: Ae's Woudbloem. Gemeente Slochteren. Een inventariserend archeologisch onderzoek. RAAP-rapport 1029.*

Huis in 't Veld, J.Y. en H. Buitenhuis, Groningen 2003, *Een archeologisch inventariserend veldonderzoek (IVO) door middel van bureauonderzoek en boringen te Harkstede, gemeente Slochteren (Gr.). ARC-rapporten 2003-30.*

Knottnerus, O.S., Bedum 2008, *Natte voeten, vette klei. Oostelijk Fivelingo en het water. Archeologie in Groningen 3.*

Laan, K. ter, Groningen 2000, *Geschiedenis van Slochteren.*

Ligtendag, W.A., Groningen 1995), *De Wolden en het water. De landschaps- en waterstaatsontwikkeling in het lage land ten oosten van de stad Groningen vanaf de volle middeleeuwen tot ca. 1870.*

Molema, J., Amsterdam 1999, *Strategisch Groenproject Midden-Groningen. Eem Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI) en bodemkundig onderzoek. RAAP-rapport 484.*

Molema, J., Amsterdam 2001, *Plangebied Meerstad. Gemeenten Groningen en Slochteren. Inventariserend cultuurhistorisch onderzoek. RAAP-rapport 758.*

Molema, J., Amsterdam 2003, *Plangebied Scharmer. Gemeente Slochteren. Een inventariserend archeologisch onderzoek. RAAP-rapport 483.*

Pastoor, P.W. (red.), Bedum 2006, *Boerderijen. Gemeente Ten Boer en Overschild 1595-2005.*

Roller, G.J., Groningen 2007, *Een archeologisch inventariserend veldonderzoek (IVO) door middel van megaboringen in deelplan 1 van het projectgebied Meerstad, te Harkstede, gemeente Slochteren (Gr.). ARC-Rapporten 2007-60.*

Roller, G.J. de, Groningen 2007, *Een verkennend archeologisch inventariserend veldonderzoek (IVO) door middel van boringen in het projectgebied Meerstad, Fase 1 bij Ruisscherbrug, gemeenten Groningen en Slochteren (Gr.). ARC-Publicaties 174.*

Roller, G.J. de, Groningen 2007, *Een verkennend archeologisch veldonderzoek (IVO) door middel van boringen in het Plangebied Meerstad, Fase 3, tussen Harkstede en Lageland, gemeente Slochteren (Gr.). ARC-Publicaties 182.*

Rutgers, S.J., en K. Amerika, Bedum 1988, *700 Jaar kolham. Van veen en heide tot gasbel.*

Schroor, M. en J. Meijering, Assen 2007, *Golden Raand. Landschappen van Groningen*.

Schroor, M., Groningen 1996, *De Atlas der Provinciëlanden van Groningen (1722-1736)*.

Schroor, M., Groningen 1997, De Atlas der Stadslanden van Groningen (1724-1729).

Schroor, M., Bedum 2003. *De Atlas van Kooper. Oude kaarten van de provincie Groningen*.

Schutter, G.N., Bedum 1996, *Borgen en Hofsteden in en om Slochteren*.

Versfelt, H.J., Groningen 2003, *De Hottinger-atlas van Noord- en Oost-Nederland*.

Versfelt, H.J. en M. Schroor, Groningen/Veendam 2005, *De atlas van Huguenin. Militair-topografische kaarten van Noord-Nederland 1819-1829*.

Geraadpleegde kaarten/bronnen

Actueel Hoogtebestand Nederland (www.ahn.nl).

Archeologische Monumentenkaart van de provincie Groningen .

ARCHIS, archeologisch informatiesysteem van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Cultuurhistorische waardenkaart van de provincie Groningen, 2004.

Foto-Atlas Groningen. Robas Producties, Den IJp / Topografische Dienst, Emmen 1990.

Grote Historische Atlas van Nederland, 1: 50000. Deel 2: Noord-Nederland 1851 - 1855. Wolters-Noordhoff Atlasproducties, 1990. Groningen.

Grote Historische topografische Atlas Groningen ± 1900 - 1930, schaal 1: 25000. Uitgeverij Nieuwland, 2006. Tilburg.

Hoogtelijnenkaart van de provincie Groningen. Provinciaal Planologische Dienst Groningen, 1988.

Kadastrale minuten uit circa 1830 van de kadastrale gemeenten Hoogezand, Sappemeer en Slochteren.

Luchtfoto Atlas Groningen. Uitgeverij 12 Provinciën, 2005. Landsmeer.

Snijders, F.L., Groningen 1985. Fysische geografie in de provincie Groningen. Milieu- en landschapsonderzoek Provinciaal Planologische Dienst.

Stiboka, 1985. Bodemkaart van Nederland, schaal 1: 50.000. Stiboka, Wageningen (Toelichting gepubliceerd in 1986; kaartopname door A.E. Clingeborg et al.).

Afbeelding 29: Doorkijkje ter hoogte van Hoofdweg 17 te Slochteren.

Bijlagen I tot en met VI maken integraal onderdeel uit van deze Nota.

Dit beleidsplan treedt in werking per 10 juli 2014. Per die datum wordt ingetrokken de Nota Archeologiebeleid zoals vastgesteld op 3 juni 2010.

Aldus vastgesteld in de openbare vergadering van de raad van de gemeente Slochteren op 3 juli 2014.

Burgemeester G.J. ten Brink

Griffier S. van der Veen

Bijlage I Beleidskaart Archeologie gemeente Slochteren

Bijlage II Stappenplan archeologie

In het “stappenplan archeologie” wordt aangegeven welk traject bij planvorming bewandeld moet worden als het gaat om het inpassen van archeologische waarden en verwachtingen. Het is van groot belang om in een zo vroeg mogelijk stadium van de planvorming rekening te houden met de archeologische waarden en verwachtingen en wel voordat men aanvangt met de globale invulling van een plangebied.

Het stappenplan gaat uit van een brede inventarisatie van wat er bekend is over de archeologische waarden. Op basis daarvan wordt zeer gericht ingezoomd op voor het plan(gebied) relevante archeologische informatie. Na iedere stap wordt beredeneerd gekozen voor meer diepgaand onderzoek op specifieke plekken, zodat uiteindelijk voldoende bekend is over aanwezige vindplaatsen om gemotiveerde afweging in het ruimtelijke ordeningsproces te kunnen maken.

I. Bureauonderzoek

Het doel van bureauonderzoek is het verwerven van informatie – aan de hand van bestaande bronnen – over bekende of verwachte archeologische waarden binnen of relevant voor het plangebied. Daarnaast moet het bureauonderzoek inzicht bieden in eventueel benodigd inventariserend onderzoek (stap II, zie onder). Een bureauonderzoek bestaat uit een archief- en literatuuronderzoek van archeologische en bodemkundige gegevens die bij Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, provincie, gemeente en/of andere instanties (b.v. universiteiten, musea) bekend zijn over het betreffende gebied. Libau zal de bureauonderzoeken uitvoeren ten dienste van de gemeente Slochteren. De kosten die voortvloeien uit bureauonderzoek voor particulieren neemt de gemeente Slochteren voor haar rekening.

Het Bureauonderzoek dient de volgende aspecten te behandelen:

- aangeven wat de aanleiding is voor het bureauonderzoek en om welk gebied het gaat. Dit in verband met het bepalen van het onderzoekskader;
- beschrijven van het huidige gebruik van de locatie op basis van beschikbare relevante gegevens;
- beschrijven van het historische grondgebruik of de historische ontwikkeling van het gebied op basis van geofysische, fysische en historisch geografische gegevens:
 - een korte impressie over de onstaansgeschiedenis van het landschap;

- een impressie van de bewoningsgeschiedenis.
- beschrijven bekende archeologische waarden:
 - archeologisch waardevolle terreinen zoals deze zijn opgenomen in het Centraal Monumenten Archief (CMA) van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Dezelfde terreinen zijn tevens opgenomen op de Archeologische Monumentenkaarten (AMK) van de provincies. Archeologisch waardevolle terreinen genieten wettelijke bescherming (ex artikel 3 en 6 van de Monumentenwet) of dienen een planologische bescherming te krijgen binnen het bestemmingsplan;
 - archeologische vindplaatsen zoals deze in het Centraal Archeologisch Archief (CAA) van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aanwezig zijn. Clustering van vindplaatsen kan wijzen op de aanwezigheid van bewoningssporen uit het verleden;
- beschrijven van de archeologische verwachtingen en opstellen van een gespecificeerd en onderbouwd verwachtingsmodel van de verwachte archeologische waarden:
 - aan de hand van de beleidskaart. Gebieden met een hoge archeologische verwachting komen in ieder geval voor een nader archeologisch onderzoek in aanmerking;
 - rapportage met daarin advisering ten behoeve van het vervolgotraject gerelateerd aan de verschillende stadia van het planvormingsproces.

II. Inventariserend veldonderzoek (IVO)

Indien uit het bureauonderzoek naar voren komt dat er archeologische belangen in het geding zijn, wordt vervolgonderzoek in de vorm van inventariserend vervolgonderzoek noodzakelijk geacht. Het doel van het inventariserend veldonderzoek is het zeer gericht aanvullen en toetsen van de uitkomsten van het bureauonderzoek. Stapsgewijs wordt bekeken óf er archeologische waarden aanwezig zijn en zo ja, wat dan de aard, karakter, omvang, datering, gaafheid, conservering en relatieve kwaliteit is. Ten behoeve van een IVO dient een Programma van Eisen (PvE) opgesteld te worden. In principe wordt het IVO uitgevoerd op basis van een Plan van Aanpak (PvA).

Het onderzoek kan bestaan uit de volgende methoden:

- non-destructieve methoden: geofysische methoden (elektrische, magnetische en elektromagnetische methoden eventueel in combinatie met remote sensing technieken);
- weinig destructieve methoden: oppervlaktekartering, booronderzoek, sondering (putjes van maximaal een vierkante meter);

- destructieve methoden: proefsleuven.

Welke methoden (kunnen) worden ingezet hangt af van de locatie en vraagstelling. De onderbouwing voor de in te zetten methoden is in het bureauonderzoek gegeven. Een inventariserend veldonderzoek moet leiden tot een waardering en een archeologisch inhoudelijk selectieadvies.

Bij weinig destructieve methoden gaat het om oppervlaktekartering en booronderzoek (IVO, fase 1). Dit houdt in dat het plangebied wordt gekarteerd door middel van het “belopen” van akkers en weilanden, waarbij gezocht wordt naar aanwijzingen voor de aanwezigheid van archeologische waarden.

Daarnaast wordt door middel van boringen onderzocht hoe het staat met de bodemopbouw, en of er archeologische lagen of indicatoren te onderscheiden zijn. De aangetroffen vindplaatsen kunnen vervolgens nader bekeken worden met een meer diepgaand booronderzoek. Dit levert nadere informatie over de omvang en waardering op. Soms is het nodig om in dit stadium proefputjes te graven.

Een proefsleuvenonderzoek (IVO, fase 2) wordt uitgevoerd indien uit de minder destructieve onderzoeksmethoden is gebleken dat er in een plangebied waardevolle archeologische vindplaatsen aanwezig zijn. Door middel van het graven van een aantal proefsleuven kunnen de exacte begrenzing, de datering en de graad van conservering van een vindplaats worden onderzocht. Uit het proefsleuvenonderzoek moet blijken of een vindplaats behoudenswaardig of zelfs beschermenswaardig is. Is dit het geval, dan zal bekeken moeten worden of de vindplaats ingepast kan worden in het plan. Het rijks- en ook het provinciaal archeologiebeleid gaat in eerste instantie uit van behoud van het bodemarchief in situ (ter plekke in de bodem).

Eventueel: III. Opgraven ofwel archeologisch vervolgonderzoek

Indien het niet mogelijk is een ‘behoudenswaardige of beschermenswaardige’ vindplaats “in situ” te bewaren, zal het hier aanwezige bodemarchief vlakdekkend onderzocht moeten worden.

Bijlage III Format PvA/PvE Libau

PS05 Format PvE KNA 3.2

Programma van Eisen			
Locatie			
Projectnaam			
Plaats binnen archeologisch proces			
0 IVO – Proefsleuven (IVO–P)			
0 IVO – Overig (IVO–O)			
0 Opgraven			
0 Archeologische begeleiding (AB)			
0 Archeologische begeleiding met beperkte verstoring (AB–bv)			
Opsteller	Naam, adres, telefoon, e-mail	datum	paraaf
Auteur			
Senior KNA–archeoloog			
Senior KNA–archeoloog (controle/goedkeuring)			
Opdrachtgever	Naam, adres, telefoon, e-mail	datum	paraaf

Goedkeuring bevoegde overheid			
	Naam, adres, telefoon, e-mail	datum	paraaf
0 Gemeente			
0 Provincie			
0 Rijk			
0 Overig			

INHOUDSOPGAVE

HOOFDSTUK 1 Administratieve gegevens onderzoeksgebied	x
HOOFDSTUK 2 Aanleiding en motivering van het onderzoek	x
2.1 Aanleiding en motivering	x
HOOFDSTUK 3 Eerder uitgevoerd onderzoek	x
HOOFDSTUK 4 Archeologische verwachting	x
4.1 Regionale archeologische en cultuurlandschappelijke context	x
4.2 Aard en ouderdom van de vindplaats(en)	x
4.3 Begrenzing en oppervlakte van de vindplaats(en)	x
4.4 Structuren en sporen	x
4.5 Anorganische artefacten	
x	
4.6 Organische artefacten	x
4.7 Archeozoologische en botanische resten	x
4.8 Archeologische stratigrafie en diepte van vondstlagen	x
4.9 Gaafheid en conservering	x
HOOFDSTUK 5 Doelstelling en vraagstelling	x
5.1 Doelstelling	x
5.2 Relatie met NOaA en/of andere onderzoekskaders	
x	
5.3 Vraagstelling	x
5.4 Onderzoeksvragen	x
HOOFDSTUK 6 Methoden en technieken	x
6.1 Methoden en technieken	
x	
6.2 Strategie	x
6.3 Structuren en grondsporen	x
6.4 Aardwetenschappelijk onderzoek	x
6.6 Anorganische artefacten	
x	

6.7 Organische artefacten	x
6.8 Archeozoologische en –botanische resten	x
6.9 Overige resten	x
6.10 Dateringstechnieken	x
6.11 Beperkingen	x
HOOFDSTUK 7 Uitwerking en conservering	x
7.1 Structuren, grondsporen, vondstspredingen	
x	
7.2 Analyse aardwetenschappelijke gegevens	x
7.3 Anorganische artefacten	
x	
7.4 Organische artefacten	x
7.5 Archeozoologische en –botanische resten	x
7.6 Beeldrapportage	
x	
7.7 Selectie materiaal	x
7.8 Conservering materiaal	
x	
HOOFDSTUK 8 Deponering	x
8.1 Eisen betreffende depot	
x	
8.2 Te leveren product	x
HOOFDSTUK 9 Randvoorwaarden en aanvullende eisen	x
9.1 Personele randvoorwaarden	x
9.2 Overlegmomenten	x
9.3 Kwaliteitsbewaking, toezicht, overleg en evaluatie	
x	
9.4 Overige randvoorwaarden en aanvullende eisen	x
HOOFDSTUK 10 Wijzigingen ten opzichte van het vastgestelde PvE	x
10.1 Wijzigingen tijdens het veldwerk	x
10.2 Belangrijke wijzigingen	
x	

10.3 Procedure van wijziging na de evaluatiefase van het veldwerk

x

10.4 Procedure van wijziging tijdens uitwerking en conservering

x

Literatuur en bijlagen

x

Literatuur

x

Bijlagen

x

HOOFDSTUK 1 ADMINISTRATIEVE GEGEVENS ONDERZOEKSGBIED

Projectnaam	
Provincie	
Gemeente	
Plaats	
Toponiem	
Kaartbladnummer	
x,y-coördinaten	
CMA/AMK-status	
Archis-monumentnummer	
Archis-waarnemingsnummer	
Oppervlakte plangebied	
Oppervlakte onderzoeksgebied	
Huidig grondgebruik	

HOOFDSTUK 2 AANLEIDING EN MOTIVERING VAN HET ONDERZOEK

2.1 Aanleiding en motivering

HOOFDSTUK 3 EERDER UITGEVOERD ONDERZOEK

Soort onderzoek	
Uitvoerder	
Uitvoeringsperiode	
Rapportage	
Vondsten/documentatie	

HOOFDSTUK 4 ARCHEOLOGISCHE VERWACHTING

4.1 Regionale archeologische en cultuurlandschappelijke context

4.2 Aard en ouderdom van de vindplaats(en)

4.3 Begrenzing en oppervlakte van de vindplaats(en)

4.4 Structuren en sporen

4.5 Anorganische artefacten

4.6 Organische artefacten

4.7 Archeozoölogische en botanische resten

4.8 Archeologische stratigrafie en diepte van vondstlagen

4.9 Gaafheid en conservering

HOOFDSTUK 5 DOELSTELLING EN VRAAGSTELLING

5.1 Doelstelling

5.2 Relatie met NOaA en/of andere onderzoekskaders

5.3 Vraagstelling

5.4 Onderzoeksvragen

HOOFDSTUK 6 METHODEN EN TECHNIEKEN

6.1 Methoden en technieken

6.2 Strategie

6.3 Structuren en grondsporen

6.4 Aardwetenschappelijk onderzoek

6.5 Anorganische artefacten

6.6 Organische artefacten

6.7 Archeozoölogische en –botanische resten

6.8 Overige resten

6.10 Dateringstechnieken

6.11 Beperkingen

HOOFDSTUK 7 UITWERKING EN CONSERVERING

7.1 Structuren, grondsporen, vondstspredingen

7.2 Analyse aardwetenschappelijke gegevens

7.3 Anorganische artefacten

7.4 Organische artefacten

7.5 Archeozoologische en –botanische resten

7.6 Beeldrapportage

7.7 Selectie materiaal

7.8 Conservering materiaal

HOOFDSTUK 8 DEPONERING

8.1 Eisen betreffende depot

8.2 Te leveren product

HOOFDSTUK 9 RANDVOORWAARDEN EN AANVULLENDE EISEN

9.1 Personele randvoorwaarden

9.2 Overlegmomenten

9.3 Kwaliteitsbewaking, toezicht, overleg en evaluatie

9.4 Overige randvoorwaarden en aanvullende eisen

HOOFDSTUK 10 WIJZIGINGEN TEN OPZICHTE VAN HET VASTGESTELDE PVE

10.1 Wijzigingen tijdens het veldwerk

10.2 Belangrijke wijzigingen

10.3 Procedure van wijziging na de evaluatiefase van het veldwerk

10.4 Procedure van wijziging tijdens uitwerking en conservering

LITERATUUR EN BIJLAGEN

Literatuur

Bijlagen

Bijlage IV Archeologische periodes

paleolithicum	tot 8800 v.Chr.
paleolithicum vroeg	tot 300000 C14
paleolithicum midden	300000 – 35000 C14
paleolithicum laat	35000 C14 – 8800 v.Chr.
paleolithicum laat A	35000 – 18000 C14
paleolithicum laat B	18000 C14 – 8800 v.Chr.
mesolithicum	8800 – 4900 v.Chr.
mesolithicum vroeg	8800 – 7100 v.Chr.
mesolithicum midden	7100 – 6450 v.Chr.
mesolithicum laat	6450 – 4900 v.Chr.
neolithicum	5300 – 2000 v.Chr.
neolithicum vroeg	5300 – 4200 v.Chr.
neolithicum vroeg A	5300 – 4900 v.Chr.
neolithicum vroeg B	4900 – 4200 v.Chr.
neolithicum midden	4200 – 2850 v.Chr.
neolithicum midden A	4200 – 3400 v.Chr.
neolithicum midden B	3400 – 2850 v.Chr.
neolithicum laat	2850 – 2000 v.Chr.
neolithicum laat A	2850 – 2450 v.Chr.
neolithicum laat B	2450 – 2000 v.Chr.
bronstijd	2000 – 800 v.Chr.
bronstijd vroeg	2000 – 1800 v.Chr.
bronstijd midden	1800 – 1100 v.Chr.
bronstijd midden A	1800 – 1500 v.Chr.
bronstijd midden B	1500 – 1100 v.Chr.
bronstijd laat	1100 – 800 v.Chr.
ijzertijd	800 – 12 v.Chr.
ijzertijd vroeg	800 – 500 v.Chr.
ijzertijd midden	500 – 250 v.Chr.
ijzertijd laat	250 – 12 v.Chr.
Romeinse tijd	12 v.Chr. – 450 n.Chr.
Romeinse tijd vroeg	12 v.Chr. – 70 n.Chr.
Romeinse tijd vroeg A	12 v.Chr. – 25 n.Chr.
Romeinse tijd vroeg B	25 – 70 n.Chr.

Romeinse tijd midden	70 – 270 n.Chr.
Romeinse tijd midden A	70 – 150 n.Chr.
Romeinse tijd midden B	150 – 270 n.Chr.
Romeinse tijd laat	270 – 450 n.Chr.
Romeinse tijd laat A	270 – 350 n.Chr.
Romeinse tijd laat B	350 – 450 n.Chr.

middeleeuwen	450 – 1500 n.Chr.
middeleeuwen vroeg	450 – 1050 n.Chr.
middeleeuwen vroeg A	450 – 525 n.Chr.
middeleeuwen vroeg B	525 – 725 n.Chr.
middeleeuwen vroeg C	725 – 900 n.Chr.
middeleeuwen vroeg D	900 – 1050 n.Chr.
middeleeuwen laat	1050 – 1500 n.Chr.
middeleeuwen laat A	1050 – 1250 n.Chr.
middeleeuwen laat B	1250 – 1500 n.Chr.
nieuwe tijd	1500 – heden
nieuwe tijd A	1500 – 1650 n.Chr.
nieuwe tijd B	1650 – 1850 n.Chr.
nieuwe tijd C	1850 – heden

Bijlage V Geologische en archeologische tijdschaal

Geologische en archeologische tijdschaal								
Geologische perioden				Archeologische perioden				
Tijdvak	Chronostratigrafie		Datering	Tijdperk	Datering			
Holoceen	Laat Subatlanticum		1150 tot heden	nieuwe tijd	C	1850 tot heden		
					B	1650-1850		
					A	1500-1650		
	Vroeg Subatlanticum		450 v C.-1150 n C.	middeleeuwen	laat	1050-1500		
					vroeg	450-1050		
					Romeinse tijd		laat	270-450
	midden	70-270						
	vroeg	12 v C.-70 n C.						
	Subboreaal		3700-450	ijzertijd	laat	250-12		
					midden	500-250		
vroeg					800-500			
Atlanticum		7300-3700	bronstijd	laat	1100-800			
				midden	1800-1100			
				vroeg	2000-1800			
Boreaal		8700-7300	neolithicum	laat	2850-2000			
				midden	4200-2850			
				vroeg	5300-4200			
Preboreaal		9700-8700	mesolithicum	laat	6450-5300			
				midden	7100-6450			
				vroeg	8800-7100			
Pleistoceen	Weichselien	Laat Glaciaal	Late Dryas	prehistorie	paleolithicum	laat	35.000-8800	
			Allerød					11.050-11.050
			Vroege Dryas					12.000-11.500
		Bølling	12.500-12.000					
		Pleniglaciaal	Vroegste Dryas					30.500-12.500
			laat					
	Vroeg Glaciaal	midden	Hengelo		60.000-30.500			
		vroeg	Moershoofd		71.000-60.000			
	Odderade		114.000-71.000					
	Brørup							
	Eemien		126.000-114.000					
	Saalien II		236.000-126.000					
	Oostermeer		241.000-236.000					
	Saalien I		322.000-241.000					
	Belvédere/Holsteinien		336.000-322.000					
Glaciaal x		384.000-336.000						
Holsteinien		416.000-384.000						
Elsterien		463.000-416.000						
			vroeg	tot 300.000				

Bijlage VI Kaart archeologische waarnemingen

Bijlage VII Uitgebreide rapportage archeologische terreinen